

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΤΡΟΛΟΓΙΑ

ΤΟΜΟΣ Ε΄

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΤΗΣ ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ
ΣΤ΄ - Θ΄ ΑΙΩΝΕΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1992

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΚΥΡΟΜΑΝΟΣ

ΒΙΟΣ

Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς εἶναι εἰς ἀπὸ τοῖς πολυμαθεῖς καὶ πολυπλεύρους θεολόγους οἱ ὅποιοι ἐκαλλιέργησαν μὲ ἄκραν ἐπιτυχίαν ὅλους τοὺς κλάδους τῆς θεολογίας, διακρίθη ὁμως κυρίως ὡς ὁ μέγας ἀποταμιευτὴς καὶ ἐρμηνευτὴς τῆς ὀρθοδόξου πατερικῆς παραδόσεως. Κατεσπαρμέναι καὶ μᾶλλον πενιχραὶ εἰδήσεις συνεντῶνται περὶ αὐτοῦ εἰς τὰ συγγράμματα αὐτοῦ καὶ τῶν συγχρόνων του ἀνδρῶν, ὡς καὶ εἰς τὰ πρακτικὰ τῶν μετὰ τὸν θάνατόν του συγκληθεισῶν συνόδων, σύντομοι δὲ παλαιαὶ εἰδήσεις περὶ αὐτοῦ ἐνεσωματώθησαν εἰς τὰ συναξάρια¹. Ἄν καὶ εἶναι ἀπίθανον νὰ μὴ συντάγῃ βιογραφία του κατὰ τὴν ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατόν του ἐποχὴν, ἦτοι τὸν ἡ' ἢ δὴ αἰῶνα, αἱ πρῶται γνωσταὶ βιογραφίαι του ἀνάγονται μόνον εἰς τὸν ι' αἰῶνα.

Ἡ μία ἐξ αὐτῶν, ἀποκαλουμένη Μαρκιανὴ λόγῳ τῆς βάσει χειρογράφου τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης ἐκδόσεώς της, διατηρεῖται καλύτερον εἰς χειρόγραφον τοῦ Σινᾶ τοῦ ι' αἰῶνος, καὶ ἀκολουθοῦσα τὴν Κωνσταντινουπολιτικὴν παράδοσιν περὶ τοῦ Ἰωάννου, περιέχει ὀλίγα μόνον ἀκριβῆ στοιχεῖα, ἐφ' ὅσον ἄλλωστε εἶναι καὶ κολὺ σύντομος. Ἡ ἄλλη, ἐκδοθεῖσα βάσει χειρογράφου τῆς Χάλκης καὶ διατηροῦσα ἄλλην ἀπίθανον παράδοσιν, εἶναι ἐλάχιστα ἀξιόπιστος.

Πρῶτος εἶχεν ἐκδοθῆ ὁ βίος ὁ προερχόμενος ἀπὸ τὴν γραφίδα ἐνὸς ὁμωνύμου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὁ ὅποιος φαίνεται νὰ εἶναι ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἰωάννης Η' (1098–1107). Οὗτος σαφῶς ὁμολογεῖ ὅτι τὸ πρότυπον αὐτοῦ ἦτο «διαλέκτῳ καὶ γράμμασι τοῖς ἀραβικοῖς»², πράγματι δὲ οὗτος ἀκολουθεῖ τὸν ἀραβικὸν βίον, ὁ ὅποιος συντάχθη ὑπὸ Ἀντιοχεῶς ἱερομονάχου, κατὰ τὸ 1085³. Ἄλλ' ὁ ἀραβικὸς βίος πρέπει νὰ εἶχεν ἐνώπιόν του ἑλληνικὸν πρότυπον μὴ σωζόμενον καὶ ἀμάρτυρον. Ἐκ τοῦ βίου τούτου, τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου συνταχθέντος, ἐξαρτῶνται πρῶτον μὲν ὁ ὑπὸ τοῦ ἄλλου πατριάρχου Ἱεροσολύμων, τοῦ Ἰερίνου Θ' Μερκουροπόλου, συνταχθεῖς, ἔπειτα δὲ τὸ ἐγκώμιον τοῦ Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτου, καὶ τέλος αἱ ἀραβικαὶ βιογραφίαι.

Ὅπως παρατηροῦμεν, ἡ βιογράφησις τοῦ Ἰωάννου εἶναι κλοκισία, ἀλλ'

ἐπειδὴ κατὰ τὴν σωζομένην μορφήν τῆς εἶναι μεταγενεσττέρα, δὲν διαγράφει ἀκριβῆ εἰκόνα περὶ τοῦ προσώπου καὶ τῆς δράσεως αὐτοῦ. Εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Ἰωάννης προήρχετο ἀπὸ ἐπιφανῆ ἐλληνοσυριακὴν οἰκογένειαν τῆς Δαμασκοῦ καὶ ὅτι ἐγεννήθη ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, ἔδρα τοῦ ἀραβικοῦ χαλιφάτου ἀπὸ τοῦ 661. Συμφώνως πρὸς πληροφορίαν τοῦ Ἄραβος χρονογράφου Al Manin ὁ παῖς τοῦ, ἀποκαλούμενος Μανσοῦρ⁴, ἦτο διοικητὴς τῆς βυζαντινῆς ἐλληνικῆς φρουρᾶς τῆς Δαμασκοῦ κατὰ τὴν ἀραβικὴν ἐπίθεσιν, ἀλλὰ μὴ δυνηθεὶς νὰ τὴν ἀποκρούσῃ, παρέδωκε τὴν πόλιν διὰ συνθήκης. πῶτος δὲ ἀπεχώρησε μὲ τὰ λείψανα τῆς φρουρᾶς εἰς τὴν Ἀντιόχειαν· οὕτω οἱ Ἄραβες εἰσῆλθον εἰς τὴν Δαμασκὸν τὴν 30 Λύγουστου 634. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ Σέργιος ἦτο κατὰ τὰς πηγὰς «πραγμάτων ἐπίτροπος» ἢ «λογοθέτης» εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ Χαλιφου Ἀβδ-ἐλ-Μαλέκ (Αβμμελεχ 685-705). Προφανῶς ἡ θέσις αὕτη ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν τοῦ ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν ὑποθέσεων τοῦ ὑποδοῦλου χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ, καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς κατανομῆς καὶ καταβολῆς τῶν φόρων. Ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν ταύτην προήρχοντο οἱ πατριάρχαι Ἱεροσολύμων Σέργιος Α' (842-858) καὶ Ἠλίας Γ' (878-907).

Ἡ χρονολογία τοῦ Ἰωάννου εἶναι κάπως συγκεκριμένη. Ἐπειδὴ βίαια ἀραβικῶν πηγῶν ὁ Ἰωάννης φέρεται νὰ συντροφεύῃ τὸν μετέπειτα χαλιφὸν Γεζιδ Α' εἰς τὰ παιδικὰ παιγνίδια, οὗτος δὲ ἐγεννήθη περὶ τὸ 645. θεωρεῖται εἰλλογον ὅτι ἐγεννήθη περὶ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ ὁ Ἰωάννης· ἀλλ' ἡ μαρτυρία αὕτη τῶν ἀραβικῶν πηγῶν πρέπει ν' ἀπορριφθῇ καὶ μόνον ὡς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ἔδρα τοῦ χαλιφάτου μεταφέρθη ἐκ Μέκκας εἰς Δαμασκὸν μόλις τὸ 661, ὁπότε καὶ ὁ Γεζιδ καὶ ὁ Ἰωάννης θά ἦσαν ἐφηβοὶ πλέον. Πλὴν τούτου ὁμοίως, θὰ ἦτο ἀδιανοήτων ὁ Ἰωάννης τὸ 730 καὶ 734, εἰς ἡλικίαν δηλαδὴ 90 ἐτῶν νὰ δεικνύῃ κινητικότητα ὠρίμου ἀπλῶς ἀνδρός.

Τὸ σταθερώτερον σημεῖον χρονολογήσεως προέρχεται ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Βίου τοῦ Στεφάνου, ἀντιπλοῦ τοῦ Ἰωάννου, γραφέντος ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Λεοντίου. Ὁ Στέφανος, υἱὸς τοῦ Θεοδώρου, ἀδελφοῦ τοῦ Ἰωάννου, γεννηθεὶς τὸ 725, «δεκαετῆς περιεγένετο εἰς τὴν μεγίστην ἡμῶν Λαύραν σὺν τῷ αὐτοῦ πατραδέλφῳ, μεθ' οὗ δεκαπέντε ἐνιαυτοῦς ἐν πάσῃ ὑπακοῇ καὶ ὑποταγῇ διήγεν». Συμφώνως πρὸς τὴν μαρτυρίαν ταύτην ὁ Ἰωάννης, ὅταν ἀπέθανεν ὁ ἀδελφός του Θεόδωρος, τὸ 734, παρέλαβε τὸν δεκαετῆ ἀνεψιὸν του καὶ ἐκράτησεν αὐτὸν πλησίον του εἰς τὴν μονὴν Ἀγίου Σάββα ἐπὶ δεκαπενταετίαν, μέχρι θανάτου αὐτοῦ τῷ ἰδίῳ. Ἐπομένως ὁ θάνατός του συνέβη τὸ 749⁵. Κατὰ νεώτερον σινάξάριον, προφηνῶς πρὸς δικαιολόγησιν τῆς γεννήσεώς του κατὰ τὸ 645, ἐζῆσεν 104 ἔτη, ἐνῶ κατὰ τὸν Συναϊτικὸν (καὶ Μαρκιανόν) Βίον ἐζῆσεν 70 ἔτη, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον φαίνεται ὀρθόν. Οὕτω ὁ Ἰωάννης πρέπει νὰ ἐγεννήθη περὶ τὸ 680, ἐφ' ὅσον ἀπέθανε τὸ 749.

Ἀπὸ τῆς νεανικῆς ἡλικίας του ὁ Ἰωάννης εἶχε τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀκολου-

4. Τὸ ἐπίθετον σημεῖον «νικηφόρος».

5. *Acta SS Iulii III* (1723), 580. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ὁ Ἰωάννης μόλις τότε προσήλθε διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν Λαύραν.

6. Ηδ. Θ. Διουρακὴ, *Κοσμή: ὁ Μελετιὸς Θεσσαλονίκης*, 1979, πρὸς ἀλλαγῆν. Εἶχον ἀμφισβολοῦς περὶ αὐτοῦ ὡς πρὸς τῆς ἁπλοῦς δεκτικότητος εἰς τὸ περὶ Ἰωάννου ἔθρονον μου εἰς τὴν *Θρησκευτικὴν καὶ Παιδαγωγικὴν Ἐπετηρίδα*, 61 (1965), 1221.

θήση τὰς ἐγκυκλίους σπουδὰς κατὰ τὸ πρόγραμμα τῆς ἐποχῆς πλησίον ἰκανοῦ διδασκάλου, τοῦ μοναχοῦ Κοσμᾶ. Ὁ Βίος εἰς μερικὰς παραλλαγὰς τοῦ ἀναφέρει ἀνεκδοτολογικῶς τὰς περιστάσεις ὑπὸ τὰς ὁποίας ὁ πατὴρ *του εἶρε τὸν διδάσκαλον τοῦτον. Περιερχόμενος κάποτε ἐκ καθήκοντος τὴν ἀγορὰν τῆς πόλεως, συνήνητσε μεταξύ τῶν δυστυχῶν αἰχμαλώτων τῶν Συρακηνῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπρόκειτο νὰ πωληθοῖν ὡς δοῦλοι, Ἕλληνα μοναχὸν ἐξ Ἰταλίας (ἢ ἐκ Κρήτης) καὶ ἐπειδὴ τὸν εἶδεν ἐνδιακρυν, τοῦ παρατήρησεν ὅτι ὁ ἔχων ἀπαρνηθῆ τὸν κόσμον γενικῶς δὲν δύναται νὰ κλαίῃ διὰ τὴν τύχην του. Ἡ ἀπάντησις τοῦ μοναχοῦ ἦτο ὅτι ἔκλαιε διὰ τὸν λόγον ὅτι, κατέχων ἐπαρκῆ παιδείαν, δὲν βλέπει ὅτι θὰ ἔχη τὴν εὐκαιρίαν νὰ τὴν μεταδώσῃ εἰς ἄλλους. Ὁ Σέργιος, εὐρίων κάτι τὸ ὁποῖον ἐξήτει, ἀπελύτρωσεν αὐτὸν καὶ ἀνέθεσεν εἰς αὐτὸν τὴν διαπαιδαγωγίαν τοῦ υἱοῦ του, ὅστις οὕτως ἐδιδάχθη ἀριθμητικὴν, γεωμετρίαν, μουσικὴν, ἀστρονομίαν, ρητορικὴν, διαλεκτικὴν καὶ ἠθικὴν κατὰ Πλάτωνα, καὶ Ἀριστοτέλη, ἀκολούθως δὲ θεολογίαν⁷. Τὰ μαθήματα ταῦτα παρηκολούθησε καὶ ὁ ἕτερος Κοσμᾶς, ὁ ἀποκληθεὶς μετέπειτα Μελωδός, ὅστις, καταγόμενος ἐπίσης ἐκ Δαμασκοῦ πιθανῶς, εἶχεν ἀποφανισθῆ ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων καὶ υἰοθετηθῆ ὑπὸ τοῦ Σεργίου. Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν νέων ὁ μοναχὸς Κοσμᾶς ἀπεχώρησεν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Σάβα Ἱεροσολύμων, ὅπου παρέμεινε μέχρι τοῦ θανάτου του.*

Ὁ Ἰωάννης μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του εἰσήλθε καὶ αὐτὸς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ χαλιφάτου, προφανῶς ἐπὶ χαλιφείας τοῦ Οὐαλὶδ (705–715). Λέγεται ὅτι κατέλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοσημβούλου, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζεται ὡς ἐνυψότερον ἀπὸ τὸ τοῦ πατρὸς, ἀλλὰ πιθανῶς ἐταυτίζετο μετ' αὐτοῦ. Βραδύτερον ἀνεχώρησε καὶ ὁ Ἰωάννης εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Σάβα, ἀγνωστον πότε ἀκριβῶς καὶ ὑπὸ ποίας συνθήκας, ἀλλ' εἶναι ἀπίθανος ἡ πληροφορία τοῦ Βίου τοῦ Μερκουροπόλου ὅτι, ὅταν συνέβη τοῦτο, αὐτὸς ἤγε τὸ 21ον ἔτος τῆς ἡλικίας του, διότι οὕτως ἀντιτρέπεται ὅλον τὸ οἰκοδόμημα περὶ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ Ἰωάννου εἰς τὸ Χαλιφάτον. Κατὰ τὴν περιόδον ἢ ἀναχώρησις ὀφείλεται εἰς σύγκρουσιν μετ' αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου Λέοντα Γ' ὡς πρὸς τὰς εἰκόνας. Ὁ Λέων φέρεται ὡς πλαστογραφῆσας χάριν ἐκδικήσεως ἐπιστολὴν τοῦ Ἰωάννου, διὰ τῆς ὁποίας αὐτὸς ἐξήτει δῆθεν ἐπέμβασιν πρὸς λίτρωσιν ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ χαλίφου καὶ ἀποστείλας ταύτην εἰς τὸν χαλίφην, ὅστις, θεωρήσας τὸν σύμβουλόν του ὡς προδότην, διέταξε τὴν ἀποκοπὴν τῆς δεξιᾶς του⁸, ἣτις κατέβη θερμῆς προσευχῆς ἐνώπιον εἰκόνης τῆς Παναγίας συνεκολλήθη, ὁπότε ἐκπληκτος ὁ χαλίφης ὑπέδωσεν εἰς αὐτὸν ἐκ νέου τὸ ἀξίωμα⁹ ἀλλ' αὐτὸς διανείμας τὰ ὑπάρχοντα εἰς τοὺς πτωχοὺς ἀνεχώρησε τοῦ κόσμου. Εἰς τὴν μονὴν Χελυνδαρίου τοῦ Ἁγίου Ὅρους φυλάσσεται ἡ εἰκὼν Παναγία ἢ Τριχεροῦσα, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀναγράφεται ἡ σχετικὴ παράδοσις.

Εἶναι ἀπίθανον ὅμως νὰ συνέβη τοιαύτη συναιμοσία, διότι ὁ Ἰωάννης,

7. Ἱεροσολύμιτικὸς Βίος 88.

8. Βίος, 17.

πρώτον μὲν ἠδύνατο νὰ παραιτηθῆ τοῦ ἀξιώματός του αὐτοβούλως, δεύτερον δὲ κατὰ τὴν ἐν τῷ Χαλιφάτῳ ὑπηρεσίαν του δὲν ἦτο εὐκόλουν ν' ἀσχολῆται μὲ θέματα ὡς τὸ τῆς χρήσεως τῶν εἰκόνων. Ὅθεν τὸ πιθανότερον εἶναι ὅτι ἀνεχώρησε πρὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς εἰκονομαχικῆς ἐριδος, ὡς συνέγεται καὶ ἐξ ἀναφορᾶς εἰς τὴν πρῶξιν β' τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου⁹ «Ἰωάννης, ὃς παρ' αὐτῶν Μανσοὺρ προσηγόρευται, ἀφείς πάντα Ματθαῖον τὸν εὐαγγελιστὴν ζηλώσας, Χριστὸν ἠκολούθησε, μείζονα πλοῦτον ἠγησάμενος τῶν ἐν Ἀραβίᾳ θησαυρῶν τὸν ὄνειδισμὸν τοῦ Χριστοῦ». Ἡ παρομοίωσις μὲ τὸν τελώνην Ματθαῖον ὀφείλεται προφανῶς εἰς τὴν περὶ τὰ οἰκονομικὰ ἀσχολίαν του. Εἰς τὴν μονὴν συνανεχώρησε μετ' αὐτοῦ ὁ ἀδελφός του Κοσμῶς, ἴσως δὲ καὶ ὁ ἀνεψιός του Στέφανος, ἃν ἡ ἀναχώρησις συνέβη κατὰ τὸ ἔτος 734, ὅπερ ὁμοίως εἶναι ἀπίθανον, ὅποτε εἶναι εὐλόγον ὅτι ὁ Ἰωάννης μετέβη ἐκ τῆς μονῆς εἰς τὴν Δαμασκόν, μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ χαλίφου ἐξορίαν τοῦ ἀδελφοῦ του Θεοδώρου, διὰ νὰ παραλάβῃ τὸν ἀνεψιὸν του Στέφανον. Πάντως ἡ παράδοσις περὶ τῆς ρήξεως μὲ τὸν χαλίφην δὲν εἶναι καθ' ὅλοκληρίαν ἀπορριπτέα.

Ὁ γέρον τοῦ Ἰωάννου, ἀποβλέπων εἰς τὴν κατυπολέμησιν τοῦ ἐγωϊσμοῦ, τὸν ὅποιον ἐνδεχομένως θά ἐτρεφεν ὁ Ἰωάννης θαρρῶν εἰς τὴν λιπαρὰν παιδείαν καὶ τὸ ὕψηλόν κοσμικόν του ἀξίωμα, ἀπηγόρευσεν εἰς αὐτὸν νὰ γράφῃ, ἀλλ' οὗτος παρὰ ταῦτα κατὰ παράκλησιν μοναχοῦ συνέθεσε τὸ τροπάριον «πάντα ματαιώτης τὰ ἀνθρώπινα»¹⁰. Ὁ γέρον τοῦ ἐπέβαλε τὸ ἐπιτίμιον νὰ καθαρῶσι ὅλοκληρον τὸν χώρον τῆς μονῆς, ἀφοῦ δὲ οὗτος διὰ τῆς ἐκτίσεως τοῦ ἐπιτίμιου ἐπέδειξε τὴν ταπεινώσιν του, τοῦ ἐπέτρεψε ν' ἀσχολῆται μὲ τὴν συγγραφὴν.

Ὁ Ἰωάννης ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολίμων Ἰωάννου Ε' (706-735)¹¹, συνέχισε δὲ τὴν ἀσκήσιν καὶ τὸ συγγραφικὸν αὐτοῦ ἔργον μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

Περὶ τῆς κατὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἡλικίας καὶ τῆς χρονολογίας τοῦ θανάτου ἐγενε λόγος ἄνωτέρῳ· ἀπέθανε τὸ 749 εἰς ἡλικίαν 70 ἐτῶν. Μετὰ πέντε ἔτη ἠσχολήθη μετ' αὐτοῦ ἡ εἰκονοκλαστικὴ σύνοδος τῆς Ἱερειας (754). Ἡ σκληρότης τῶν κατ' αὐτῶν ἐκφορᾶσεων τῆς συνόδου ταύτης¹² δεικνύει ὅτι εἶχε κατανοηθῆ πλήρως ἡ σημασίαι τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ, ἡ ὅποια εἶχε σοβαρὰς ἐπιπτώσεις ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως τῶν εἰκονομάχων. Ἡ σύνοδος ἀνυπεμάτιζε τὸν Ἰωάννην μὲ τὸ πατρογονικὸν ὄνομα Μανσοὺρ, κατὰ τὸ ὑπὸ τῆς εἰκονοφίλου συνόδου τοῦ 787 διατηρηθῆν κείμενον· ἀλλ' ἴσως εἶχε χρησιμοποίησιν τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Ε' παραποιήσιν του εἰς Μανζήρ, Μανσοὺρ εἰς τὴν συριακὴν σημαίνει Νικηφόρος, Μανζήρ σημαίνει Νόθος.

«Μανσοὺρ τῷ κικωνίμῳ καὶ σαρικηνόφρονι»
ἀνάθεμα
Τῷ εἰκονολάτρῃ καὶ φιλσογράφῳ Μανσοὺρ
ἀνάθεμα.

9. ΜΑΝΣΙ, 13,357.

10. Βίος 27.

11. Βίος 54. Πρέπει νὰ ἐχειροτονήθη κατὰ τὴν πρῶτην δικτίον τῆς ἀσπίξεως του εἰς τὴν μονήν, ἃν πράγματι ἀφίχθη τὸ 734.

12. ΜΑΝΣΙ 13,356.

Τῷ τοῦ Χριστοῦ ἰβριστῆ καὶ ἐπιβούλῳ τῆς βασιλείας Μανσοῦρ
ἀνάθεμα.

Τῷ τῆς ἀσεβείας διδασκάλῳ καὶ παρερμηνευτῆ τῆς θείας Γραφῆς
Μανσοῦρ

ἀνάθεμα.

Μετ' αὐτοῦ κατεδικάσθησαν καὶ οἱ δύο διαπρεπεῖς εἰκονόφιλοι Γερμανὸς Α' Κωνσταντινουπόλεως καὶ Γεώργιος Κύπριος. Ἡ σύνοδος ἀπεφάνθη «Ἡ Τριάς τοὺς τρεῖς καθεῖλε». Ἄλλ' ἡ πρότασις ἀντεστράφη ἀπὸ τῆν Ζ' Οἰκομενικὴν Σύνοδον «Ἡ Τριάς τοῖς τρεῖς ἐδόξασεν».

Ἡ μνήμη τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ ἀγεται εἰς μὲν τὴν Ἀνατολὴν τὴν 4 Δεκεμβρίου, εἰς δὲ τὴν Δύσιν τὴν 27 Μαρτίου.

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

Ὁ Ἰωάννης, ὀνομασθεὶς ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατόν του Χριστοφόριος, ἀντὶ-κει εἰς τοὺς εὐτυχεῖς ἐκείνους συγγραφεῖς, τῶν ὁποίων τὰ ἔργα εἶπον καθολικὴν ἐκτίμησιν καὶ ἀναγνώρισιν· ἔχουν δὲ ταῦτα ἀξίαν καθ' ἑαυτὰ καὶ ὄχι μόνον ἐπίκτητον ἐκ τῆς ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ἀναγνωρίσεως. Οἱ κριτικοὶ βεβαίως σήμερον, μολοντοὶ δὲν παραφλέπουν τὸν πλοῦτον τῆς μορφώσεως καὶ τὴν πολυμέρειαν τοῦ Ἰωάννου, ἀρνοῦνται εἰς αὐτὸν τὴν πρωτοτυπίαν. ἄλλ' ἡ κρίσις αὕτη δὲν δύναται νὰ ἐπιεκταθῆ εἰς ὅλα τὰ ἔργα αὐτοῦ καὶ πάντως, ἂν οὗτος δὲν ἔχη πρωτοτυπίαν εἰς τὰς σκέψεις, ἔχει εἰς τὸν τρόπον παρουσιάσεως αὐτῶν.

Ἐγραφεν ἀνέτως καὶ ταχέως, ἀντλῶν ἀπὸ τὸν πλοῦτον τῶν γνώσεών του καὶ ἀπὸ πληθὸς συγγραμμάτων, κλασικῶν καὶ χριστιανικῶν, συχνάκις δὲ καὶ ἀπὸ σειρὰν ἐγχειριδίων καὶ ἀνθολογιῶν. Ἡ ταχύτης προσδίδει εἰς μερικὰ ἔργα του τὸ γνώρισμα τῆς προχειρότητος, τὴν ὁποίαν διέκρινε καὶ ὁ ἴδιος, ὥστε ἐνίοτε νὰ τὰ ἀναθεωρῆ, «ἐπικοσμῶν, ἐπικαλλῶντων, ἐπιδιορθοῦμενος, πρὸς ἀκρίβειαν καὶ λέξιν καὶ νοῖν καὶ ρυθμὸν καὶ συνθήκην»¹³. Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον δὲν δύναται ν' ἀρνηθῆ κανεὶς εἶναι ἡ αἰστηρότης του εἰς τὴν μέθοδον καὶ τὴν διαίρεσιν. Ὁ Ἰωάννης, διαμάζων τὸ ἀφθονον ὑλικόν, τὸ προσέφερεν εἰς μικρὰς ἐνότητας, ὡς ἂν συνέθετε πάντοτε μικρὰ τροπάρια κανόνων. Ἡ ἔκφρασις αὐτοῦ εἶναι πάντοτε σαφής, καίτοι ποικίλλει κατὰ περιστάσεις καὶ διαρκῶς ἀνανεώνεται. Τὸ ὄφος του, λαμπρὸν πάντοτε εἰς τὰ ποιήματα, καταπνῆ ξηρὸν εἰς πολλὰ ἀπὸ τὰ πεζά, μὴ ἐνθιμίζον οὔτε ἀπὸ μακρὰν τὸν κοιητὴν, ἐνῶ εἰς ἄλλα διατηρεῖ ὅλην τὴν ἀνθηρότητα του.

Συνέταξε πιθανῶς ὅλα τὰ γνωστὰ ἔργα του εἰς τὴν Μοῦνην τοῦ Ἁγίου Σάββα. Ὁ Βίος τὰ διακρίνει χονδρικῶς εἰς τέσσαρας κατηγορίας τὰ «μελίρρυτα ἄσματα», τοὺς εἰς παιδράς πανηγύρεις λόγους, τὴν ἱερὰν βίβλον καὶ θεοχάρακτον πλάκα (τὴν Πηγὴν Γνώσεως) καὶ τὰς περὶ εἰκόνων

πραγματείας. Σήμερα ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν μέγα πλήθος συγγραμμάτων αὐτοῦ ποικίλου περιεχομένου.

Δογματικά

Θὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὰ δογματικά συγγράμματα τοῦ Ἰωάννου, τὰ ὁποῖα πρωτίστως τοῦ ἔδωσαν τὴν μεγάλην φήμην του ὡς θεολόγου.

Πηγὴ Γνώσεως. Τὸ σημαντικώτατον τοῦτο ὄλων τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἰωάννου ἀντεμετωπιζέτο πάντοτε μὲ τόσην φροντίδα, ὥστε διατηρήθη τηματικῶς μὲν εἰς 560 χειρογράφους κώδικας, ὁλόκληρον δὲ εἰς 22. Μετέφράσθη εἰς πλείστας γλώσσας, λατινικὴν, συριακὴν, ἀρμενικὴν, γεωργιανὴν, ἀραβικὴν, παλαιοσλαβικὴν, καὶ εἰς πολλὰς νεωτέρας.

Εἰς ἐμπνευσμένον προοίμιον, διὰ τοῦ ὁποίου ἀφιερώνει τὸ ἔργον εἰς τὸν ἀδελφόν του Κοσμᾶν, τὸν ἐπίσκοπον Μαΐουμᾶ, ὁ συγγραφεὺς σημειώνει τὸν λόγῳ τῆς δῆθεν ἀμαθείας του δισταγμὸν νὰ συντάξῃ παρόμοιον ἔργον καὶ παρατηρεῖ ὅτι ἐτόλμησε τοῦτο θαρρῶν εἰς τὸν παρὰ τοῦ Πνεύματος πρὸς τοὺς ταπεινοὺς μιμητὰς τοῦ Χριστοῦ χορηγούμενον φωτισμὸν καὶ προσθέτει «λαλήσω λόγια, οὐ τῆς διανοίας καρπὸν τῆς ἐμῆς, ἀλλὰ καρπὸν τοῦ τοῦ τυφλοῦ σοφίζοντος Πνεύματος, ὅσα δώσει λιμβάνων καὶ ταῦτα φθεγγόμενος»¹⁴. Πάλιν ὁμοῦ ἐξηγεῖ ὅτι ἀκόμη καὶ ταῦτα δὲν ἀντλεῖ ἐκ τοῦ πρὸς τὸν ἴδιον φωτισμοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ πρὸς τοὺς ἄλλους, ἀρχαίους Ἑλληνας καὶ Χριστιανοὺς. «Ἐρῶ δὲ ἐμὸν μὲν, ὡς ἔφην, οὐδέν, τὰ δὲ τοῖς ἐκκρίτοις τῶν διδασκάλων πεποημένα συλλεξάμενος, ὅση δύναμις, συντετηγμένον τὸν λόγον ποιήσομαι»¹⁵. Βεβαίως ὁ Ἰωάννης ὑπερβῶλκει εἰς ταπεινότητα.

Τὸ ἔργον διηρέθη ὑπὸ τοῦ συγγραφεύς εἰς τρία μέρη, ὅπου ἀναπτύσσονται κατὰ σειρὰν αἱ φιλοσοφικαὶ προϋποθέσεις, αἱ παρεκκλίσεις τῶν αἱρέσεων καὶ τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας. Κατὰ τὸ προοίμιον αὐτοῦ πρέπει νὰ ἐγράφη μετὰ τὴν χειροτονίαν τοῦ Κοσμᾶ εἰς ἐπίσκοπον, ἀγνωστον ὁμοῦ πόσον μετέπειτα, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ἀγνωστον εἶναι καὶ πότε ὁ Κοσμᾶς χειροτονήθη εἰς ἐπίσκοπον. Ἀμφισβητεῖται τῶρα ἡ δοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Lequien χρονολογία τοῦ θανάτου τοῦ προκατόχου του εἰς τὸν Μαΐουμιᾶν Πέτρου 743 καὶ ἀκολουθεῖται ἡ ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους δεδομένη 734. Τὸ ἔργον τοῦ Ἰωάννου λοικὸν ἐγράφη μετὰ τὸ 734, ἀλλ' ὄχι πολὺ μετ' αὐτό.

Παραδίδεται εἰς δύο ἢ τρεῖς παραλλαγὰς. Ἡ ἑκτενὴς παραλλαγὴ τῶν *Φιλοσοφικῶν κεφαλαίων* περιέχει 68 κεφάλαια καὶ μίαν τελικὴν λύσιν, ἡ βραχεία 50, ἡ δὲ βραχυτάτη μόνον 15. Τὸ κείμενον τῆς ἑκτενοῦς παραλλαγῆς τοῦ *Περὶ αἱρέσεων* περιέχει προσθήκας ἀποδιδομένας εἰς ἱερεᾶ Τιμόθεον καὶ Νικηφόρον Κάλιστον, ἐπειδὴ δὲ τὸ μέρος τοῦτο εἰς τὰ χειρόγραφα καταλαμβάνει συνήθως τὴν τελευταίαν θέσιν, θεωρεῖται ὑπὸ πολλῶν ὅτι προσετέθη εἰς τὰ ἄλλα δύο ἐκ τῶν ὑστέρων. Τῆς ἑκτέσεως *Ἀθηναίων πίστεως* ἡ ἑκτενὴς παραλλαγὴ περιλαμβάνει 100 κεφάλαια, ἡ

14. PG 94,524.

15. PG 94,525. BZ, καὶ *Κεφάλαια φιλοσοφικά* 1, κέρυ τεγαυροῦν ἐμὸν σῶδεν.

δὲ βραχεῖα περιλαμβάνει τὰ αὐτά, ἀλλὰ τοποθετεῖ τὰ κ. 82–100 πρὸ τοῦ κ. 79. θεωρεῖται δὲ πιθανὸν ὅτι ἡ βραχυτάτη παρέλειπε ἐντελῶς τὰ τελευταῖα ταῦτα κεφάλαια.

Παρὰ τὴν γενομένην κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας ἔρευαν εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν, ἰδίως μάλιστα ἀπὸ τὸ Βυζαντινὸν Ἰνστιτοῦτον Scheyern, παραμένουν ἀκόμη μερικὰ ἐρισηματικά ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τῶν τμημάτων τοῦ ἔργου. Φαίνεται ὅτι ὁ Ἰωάννης συνέταξε τὰ τρία μέρη κατὰ πρῶτον ὡς αὐτετελῆ ἔργα περὶ τὸ 730, ἔπειτα δέ, μετὰ δεκαετίαν ἴσως, τὰ συνήνωσεν εἰς μίαν τριλογία. Λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς τάσεως τῶν μοναχῶν ν' ἀναβιβάζουν τὸν ἀριθμὸν κεφαλαίων τῶν ἔργων των, κατ' ἀρχὴν βεβαίως τῶν πνευματικῶν καὶ ἀσκητικῶν, εἰς τελείους καὶ ἡμιτελείους ἀριθμούς (100, 200, 50, 150), καθίσταται πιθανὸν ὅτι κατὰ τὴν παρὰ τοῦ Ἰωάννου δοθεῖσαν εἰς τὰ μέρη ὀριστικὴν μορφήν ταῦτα εἶχον τὸν ἀριθμὸν 100 καὶ 50.

Τὰ *Φιλοσοφικὰ Κεφάλαια* ἀποτελοῦν φιλοσοφικὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν, στηριζομένην κυρίως μὲν εἰς τὸν Ἀριστοτέλην, συμπληρωματικῶς δὲ εἰς τὸν νεοπλατωνικὸν Πορφύριον. Μετὰ ποικίλους ὀρισμούς τῆς φιλοσοφίας ὁ συγγραφεὺς διακρίνει ταύτην εἰς θεωρητικὴν, ὑποδιαιρουμένην εἰς θεολογίαν καὶ φυσιογνωσίαν μετὰ μαθηματικῶν, καὶ εἰς πρακτικὴν, ὑποδιαιρουμένην εἰς ἠθικὴν καὶ οἰκονομικὴν καὶ πολιτικὴν, ἐξετάζει δὲ τοὺς βασικοὺς φιλοσοφικοὺς ὄρους, ἴτοι ὄν, οὐκίαν, φύσιν, ὑπόστασιν, συμβεβηκός, γένος, εἶδος, ἄτομον, ταυτότητα, διαφορὰν, μορφήν, ποιότητα, χρόνον, σύγχρονον, διαδοχὴν, πρότασιν, συλλογισμὸν κ.ά. Ἐχομεν τὴν γνώμην ὅτι εἰς τὴν ὀριστικὴν του μορφήν τὸ κείμενον ἀπετελεῖτο ἀπὸ 50 κεφάλαια, τὰ ὁποῖα ἠξήθησαν διὰ τῆς ἐπιμβύσεως ἐνὸς μεταγενεστέρου συντάκτου, ὁ ὁποῖος προέβη εἰς ἐλαφρὰς προσθήκας καὶ διέσπασε τμημα τὸ ὕλικόν.

Εἰς τὸ μέρος *Περὶ τῶν αἰρέσεων* ἐξετάζονται ἐν συντομίᾳ ἑκατὸν αἵρέσεις, εἰς ἑκατὸν κεφάλαια φυσικά. Ὁ Ἰωάννης φαίνεται ἐν πολλοῖς ν' ἀκολουθῆ τὸ Πανάριον τοῦ Ἐπιφανίου διὰ τὰ κεφ. 1–80, ἐνῶ διὰ τὰ ὑπόλοιπα εἴκοσι κεφάλαια ἐπωφελεῖται μεταγενεστέρων αἰρεσιολόγων, ὡς εἶναι ὁ Θεοδώρητος, ὁ Τιμόθεος, ὁ Λεόντιος καὶ ὁ Σωφρόνιος. Εἰς μερικὰ χειρόγραφα τὸ μέρος τοῦτο φέρει ὡς ὑπότιτλον «Κεφάλαιον 34 τοῦ Πανδέκτου», πράγματι δὲ εἶναι καταφανὴς ἡ ταυτότης δομῆς αὐτοῦ μὲ τὸ κεφάλαιον τοῦτο τῆς Διδασκαλίας Πατέρων¹⁶, ἡ ὁποία ἐκαλεῖτο καὶ Πανδέκτης, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τὸ κεφάλαιον τοῦτο εἶναι ἐντελῶς σινοπτικόν. Ὡς παρατηροῦμεν εἰς τὸν οἰκείον τόπον, ἡ Διδασκαλία Πατέρων ἀποτελεῖ συλλογὴν κειμένων καταρτισθεῖσα βαθμιαίως καὶ λαβοῦσα τὴν ὀριστικὴν μορφήν αὐτῆς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 9' αἰῶνος. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός, ἀκόμη καὶ ἂν δὲν συνέβαλεν εἰς τὴν τελικὴν συγκρότησιν αὐτῆς, εἶναι βέβαιον ὅτι ἠσχολεῖτο μὲ τὴν κατάρτισιν τοιοῦτων συλλογῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλειον βᾶσιν διὰ τὸ συνθετικὸν συγγραφικὸν ἔργον του. Μετὰ

τά ἐκείτων ταῦτα κεφάλαια ἐκτίθενται πρωτοτύπως τὰ περί τριῶν ἄλλων αἱρέσεων τῶν Ἰσσημιτιῶν ἢ Ἀγαρηνῶν, δηλαδή τῶν Μωαμεθανῶν τῶν Χριστιανοκατηγάρων, δηλαδή τῶν Εἰκονοκλαστῶν καί τῶν Ἀποσχιστῶν, δηλαδή τῶν κλιανήτων ἐκείνων μονιχῶν οἱ ὁποῖοι δέν ἀνεγνώριζον τὸ κύρος τῆς Ἐκκλησίας, τῶν ἱερέων καί τῶν μιστηριῶν. Ἡ πρόσθετος αὐτῆ ἐκθεσις, καταλαμβάνουσα τὰ κεφάλαια 101–103 καί οὕτω διαταράσσουσα τὴν ἑκατοντάδα, θεωρεῖται ὑπὸ πολλῶν ἕξιν πρὸς τὸν Δαμασκηνόν. ἡμεῖς ὁμῶς τὴν θεωροῦμεν γνησίαν, ἀλλὰ γενομένην ἀνεξαρτήτως τοῦ ἔργου τούτου, μὲ σκοπὸν νὰ ἐνσωματωθῇ εἰς αὐτὸ κάποτε κανονικῶς.

Ἡ Ἐκθεσις Ὁρθοδόξου πίστεως¹⁷, διηρημένη ὑπὸ τοῦ συγγραφέως εἰς ἑκατὸν κεφάλαια, ἀποτελεῖ σύστημα δογματικῆς θεολογίας τῆς Ὁρθοδοξίας. Ὁ μεταφραστὴς αὐτῆς εἰς τὴν λατινικὴν περί τὸ 1220 Βουργουίνδιος ὁ Πιζάτης κατ' ἀπομίμησιν τῆς διαίρεσεως τῶν Γνωμῶν (Sententiae) τοῦ Πέτρου Λομβαρδοῦ διήρесе τὸ ἔργον εἰς τέσσαρα τμήματα¹⁸ καί ἡ διαίρεσις αὐτῆ, ἂν καί ἕξιν πρὸς τὴν πρόθεσιν τοῦ Ἰωάννου καί βεβαιωμένη, ἐπεκράτησε γενικῶς εἰς τὰς ἐκδόσεις καί τὴν βιβλιογραφίαν. Ὁ Ὁριγένης μὲ τὸ περί ἀρχῶν καί ὁ Γρηγόριος Νύσσης μὲ τὸν Μέγαν Κατηχητικὸν εἶχον ἐπιχειρήσει κατὰ τρόπον πολὺ ἐντυπωσιακὸν τὴν σύνθεσιν προσωπικῶν θεολογικῶν συστημάτων, ἀλλ' ἡ ἐπιδίωξις τοῦ Δαμασκηνοῦ εἶναι διάφορος θέλει νὰ προσφέρῃ ἐκκλησιαστικὸν καί ὄχι προσωπικὸν δογματικὸν σύστημα. Τὸ ὅτι ἐν πολλοῖς ἀκολουθεῖ τὴν σειράν τοῦ ἔκτου βιβλίου τῆς Ἐπιτομῆς αἱρετικῆς κακοκομίας τοῦ Θεοδώρητου δέν σημαίνει ἐξάρτησιν, διότι ἡ σειρά εἶναι ἄλλως φυσικῆ καί ἡ μέθοδος καί τὸ ὕλικόν εἶναι διάφορα. Κατὰ βάθος τὸ σύστημα δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς κατὰ καθῆκον, συμπληρούμενον διὰ τῆς συμβολῆς ἀπόψεων ἀπὸ ἄλλας καταθέσεις. Κυριαρχεῖ ὁ Γρηγόριος Θεολόγος, ἀκολουθοῦν ἔπειτα ὁ Μέγας Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος Νύσσης καί ὁ Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, περὶ τέρῳ δὲ ὁ Ἀθανάσιος, Ἰωάννης Χρυσόστομος, Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, Νεφέσιος, Λεόντιος Βυζάντιος, Ἀνυστάσιος Σινάιτης καί Μάξιμος Ὁμολογητής. Ὡς πρὸς τὰ φυσιογνωστικά ἢ ἀνωφορά εἶναι κυρίως εἰς τὸν Ἀριστοτέλη καί τὸν Πτολεμαῖον.

Μεθοδολογικῶς διακρίνομεν τὰ ἑξῆς τμήματα εἰς τὸ ἔργον.

α) Θεολογικόν (κ. 1–14), ὅπου ἐκτίθενται τὰ περί Θεοῦ, τῶν ἰδιωμάτων καί τῶν ὑποστάσεων αὐτοῦ.

β) Κοσμολογικόν (κ. 15–25), ὅπου ἐκτίθενται τὰ περί χρόνου, δημιουργίας, ἀγγέλων, δαιμόνων, ἀγαθοῦ καί κακοῦ, φυσικοῦ κόσμου.

γ) Ἀνθρωπολογικόν (κ. 26–44), ὅπου ἐκτίθενται τὰ περί ἀνθρώπου, θυμακοῦ, αἰσθήσεως, νοήσεως, αἰτεξουσίας.

δ) Οἰκονομικόν (κ. 45–81), ὅπου ἐκτίθενται τὰ περί τῆς θείας οἰκονομίας καί χριστολογίας, Θεοτόκου, Χριστοῦ, δύο φύσεων, πάθους, ἀναστάσεως, ἐπιτελημάτων τῆς ἐνανθρωπήσεως.

17. Σιμπλιεστερον γνωστή ὡς Ἐκθεσις φέρεται δὲ σιγνῶκος καί μὲ τὸν τίτλον Ἰσσημιτικὸν Κεφάλαια Ἐκατον

18. α) 1–14, β) 15–44, γ) 45–81, δ) 82–100.

ε) Ἀνάλεκτα (κ. 82-100), ὅπου γίνεται λόγος, ἄνευ πολλῆς συνεπειᾶς καὶ συνεχεῖας, περὶ πίστεως, μυστηρίου, γενεαλογίας Κυρίου, ἁγίων, εἰκόνων, γραφῆς, διαρχίας, προγνώσεως, παρθενίας, Ἀντιχριστοῦ, ἀνυστάσεως. Τὰ θέματα τοῦ τμήματος τούτου ἀνυπτύσσονται κατὰ τρόπον ἀτακτον, ὥστε νὰ ἐπιτρέπεται ἡ ἐπόθεσις ὅτι ὁ Ἰωάννης δέν εἶχε προλάβει νὰ δώσῃ εἰς αὐτὰ τὴν ὀριστικὴν τῶν μορφῆν. Τὸ ἐκκλησιολογικὸν πρόβλημα πάντως ἀπουσιάζει τελείως.

Λίβελλος περὶ ὀρθοῦ φρονήματος. Σινταχθεῖς, ὡς φαίνεται, ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου καὶ ἐπιδοθεῖς ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ἠλία κατὰ τὴν χειροτονίαν αὐτοῦ εἰς τὸν Πέτρον Δαμασκῶ, ἀνακεφαλαιώνει τὰ θεμελιώδη δόγματα τῆς Ὀρθοδοξίας βάσει τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως

Εἰσαγωγή δογμάτων στοιχειώδης. Ἀποσταλείσα πρὸς Ἰωάννην Λαοδικείας, ἐξετάζει τοὺς βασικοὺς ὄρους καὶ τὰς κυρίας διακρίσεις τῆς χριστιανικῆς δογματικῆς, ὡς εἶναι οὐσία, φύσις, μορφή, ὑπόστασις, πρόσωπον, ἀτομὸν, διαφορὰ, ποιότης, ιδιώματα καὶ τὰ τοιαῦτα. Ὑπὸ πολλῶν ἀμφιβάλλεται, παρ' ὅλον ὅτι δέν ὑποχρεώνει πρὸς τοῦτο ἡ ἐπανάληψις του εἰς τὸ φιλοσοφικὸν μέρος τῆς πηγῆς Γνώσεως.

Ἐκθεσις καὶ δηλώσις πίστεως. Διατηρουμένη εἰς ἀραβικὴν μετάφρασιν, ὁπόθεν ἀπεδόθη εἰς τὴν λατινικὴν, παρουσιάζει ἐν συντομίᾳ τὰ κύρια δόγματα τῆς Ὀρθοδοξίας, λόγῳ δὲ τῆς δευτερώσεως ταύτης ἀμφιβάλλεται ἡ γνησιότης αὐτῆς.

Πολλὸν δὲ περισσότερον ἀμφιβάλλεται ἡ γνησιότης τῆς πραγματείας Περί τῶν ἐν πίστει κεκοιμημένων, ἡ ὁποία λόγῳ τῆς διαφορῆς ὕφους ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ Δαμασκηνοῦ θεωρεῖται ὑπὸ τῶν ἐρεινητῶν γενικῶς ὡς ψευδεπίγραφος. Ἐπειδὴ ὁμοῦ ἡ παράδοσις ἀποδίδει τὸ κείμενον ὁμοφώνως εἰς τὸν Ἰωάννην καὶ αἱ διατυπώματα ἀλόπεις προσιδιάζουσι εἰς αὐτόν, ἡμεῖς δεχόμεθα τὴν πατρότητά του.

Ξένης προελεύσεως εἶναι προφανῶς τὰ δοκίμια *Περὶ ἁγίας Τριάδος* κατ' ἐρωταλόκρισιν, *Περὶ ἐξομολογήσεως*, *Περὶ ἀζύμων*, *Περὶ ἀχράντου σώματος*, ὁ *Λίβελλος Ὀρθοδοξίας*, Ἀσήμαντα ἀποσπύσματα *Περὶ φύσεως Χριστοῦ*, *Περὶ θεολογίας*, *Περὶ μερῶν ψυχῆς*, *Περὶ φύσεως ἀνθρώπου*, εἶναι ἀβεβηαῖς προελεύσεως, καθὼς καὶ τὰ ἀνέκδοτα *Περὶ δικαιοσύνης*, *Περὶ ὑπυστατικῆς ἐνώσεως*, *Περὶ ὀρθοδόξου πίστεως*, *Περὶ Θεοτόκου ἀραβιστί* καὶ *Περὶ προνοίας ἀραβιστί*.

Ἡ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας ἐκδιδομένη πραγματεία *Περὶ Τριάδος*⁹⁹, παρουσιάζουσα μεγάλην συγγένειαν μὲ τμήματα τῆς Ἐκδόσεως Ὀρθοδόξου Πίστεως, δυνατόν ν' ἀποτελῇ πρόχειρον σχηδισμὸν τοῦ ἔργου τούτου.

Ἀντιρρητικά

Διακρίνομεν τὰ ἀντιρρητικὰ κείμενα ἀπὸ τὰ δογματικὰ ἀπλῶς διὰ λόγους τεχνικούς.

Ἀπὸ τὰς δύο ἀντινεστοριανικὰς πραγματείας τοῦ Δαμασκηνοῦ ἡ πρώτη, γνωστὴ ἀπὸ παλαιότερον καὶ ἐπιγραφομένη *Κατὰ τῆς αἰρέσεως τῶν Νεστοριανῶν* εἶναι ἡ βασικὴ, ἐνῶ ἡ ἄλλη, ἐκδοθεῖσα ἀργότερα ὑπὸ τοῦ Diakamp εἶναι συμπληρωματικὴ τῆς πρώτης διὰ παρουσιάσεως συλλογῆς χωρίων. Ἡ δευτέρα αὐτῆ ἐπιγράφεται *Περὶ πίστεως κατὰ Νεστοριανῶν*.

Δύο πραγματεῖαι τοῦ Ἰωάννου ἀναφέρονται εἰς τὸν Μονοφυσιτισμὸν ὑπὸ τὴν ἐπικρατοῦσαν μορφήν του. Καὶ ἡ μὲν πρώτη *Περὶ συνθέτου φύσεως κατὰ Ἀκεφάλων* ἐκθέτει ἐν συντομίᾳ τὴν ὀρθόδοξον ἄποψιν ἐναντι τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ, ἡ δὲ δευτέρα ὑπὸ τὸν τίτλον *Κατὰ Τακωβιτῶν* εἶναι ἔργον σύνθετον ἀπευθυνόμενον πρὸς Τακωβίτην ἐπίσκοπον ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Πέτρου, μητροπολίτου Δαμασκού, εἰς τὸν ὁποῖον μάλιστα ἀνήκουν τὰ πρῶτα κεφάλαια αὐτῆς. Ἡ *Περὶ τοῦ Τρισάγιου Ὕμνου*, ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον τῆς Ἰερουσαλῆμ, ἐπισημαίνει τὴν ἀληθῆ ἐννοίαν τοῦ ὕμνου τούτου. Ὁ προεστὰς τῆς Μονῆς Εὐθυμίου Ἀναστάσιος εἶχε προσαγγίγει κυτερικὰ χωρία καθ' ἃ ὁ Τρισάγιος ἀναφέρεται μόνον εἰς τὸν Υἱὸν καὶ τονίζει τὴν θεϊαν τοῦτου φύσιν, ἰσχυρίζετο δὲ ὅτι τὴν ἀποψιν ταύτην ἐδέχετο καὶ ὁ Δαμασκηνός· ἀλλ' οὗτος ἀρνεῖται τοῦτο καὶ δίδωσιν τὴν ὀρθὴν ἐρμηνείαν ζητεῖ τὴν πρὸς αὐτὴν συμμόρφωσιν τοῦ Ἀναστασίου. Ἐν ἀπόσπασμα *Κατὰ Σεβήρου* εἶναι ἀβεβαίαις προκλήσεως.

Ἡ πραγματεία *Περὶ τῶν ἐν τῷ Χριστῷ δύο θελημάτων καὶ ἐνεργειῶν καὶ λοιπῶν φυσικῶν ἰδιωμάτων* στηρίζεται κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὸν Μάζιμον Ὁμολογητὴν. Σχετικὴ εἶναι καὶ ἡ ἀνέκδοτος πραγματεία *Περὶ Μονοφυσιτῶν καὶ Μονοθελητῶν*²⁰.

Διάσημοι εἶναι αἱ τρεῖς *Περὶ εἰκόνων* πραγματεῖαι τοῦ Ἰωάννου, αἱ ὁποῖαι τὸν κατέστησαν γνωστὸν καὶ σεβαστὸν εἰς τὸν κόσμον τῆς ὀρθοδοξίας τῶσον, ὅσον καὶ ἡ Πηγὴ Γνώσεως. Γραφεῖσαι κατὰ τὴν πρώτην φάσιν τῆς εἰκονομαχικῆς ἐριδος ἐξετάζουν μὲ μετριοπάθειαν τὸ πρόβλημα καὶ δίδωσιν τὸ ὀρθὸν νόημα εἰς τὴν χρῆσιν τῶν εἰκόνων. Ἐπειδὴ αἱ πραγματεῖαι ἔχουν πολλὰ μεταξὺ τῶν κοινὰ στοιχεῖα, ἄλλοι μὲν θεωροῦν τὴν τρίτην ὡς ἀνακεφαλαίωσιν τῶν δύο πρώτων, ἄλλοι δὲ θεωροῦν ταύτας ὡς τρεῖς παραλλαγὰς ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος. Τὸ ἀληθές εἶναι ὅτι ὁ Δαμασκηνός συνέταξε τὰ κείμενα ταῦτα σταδιακῶς, καθὼς ἐλάμβανε πληροφορίας περὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει συμβαινόντων καὶ λεγομένων. Ὅθεν αὐτὰ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς τρεῖς αὐτοτελεῖς πραγματεῖαι, εἰς τὰς ὁποίας δευτερόνουνται πολλὰ στοιχεῖα καὶ ἐκάστοτε προστιθενται ἄλλα νεώτερα. Εἰς τὴν πρώτην ἐπικρίνεται ἡ περὶ εἰκόνων διακήρυξις τοῦ Λέοντος Γ' (726), φαίνεται δὲ ὅτι αὕτη ἐγγράφη μετὰ τὴν κοινοποίησιν αὐτῆς. Εἰς τὴν δευτέραν μνημονεύεται ἡ ἐξορία τοῦ Γερμανοῦ (730), ὅχι ὁμοίως καὶ ὁ ἀναθεματισμὸς τοῦ Λέοντος ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, ἀλλὰ βραδύτερον, ὅπερ σημαίνει ὅτι αὕτη συνετάχθη ἐνωρίς κατὰ τὸ 730. Ὁ Ἰωάννης ἐδῶ ἐκφράζει ἐλπίδας περὶ διορθώσεως τῶν πραγμάτων. Ἡ τρίτη, ἐπιχειροῦσα συστηματικώτερον ἐκθεσὶν τῆς περὶ εἰκόνων

20. Κῶδ. Vat. Gr. 1075.

διδασκαλίας, συνετάχθη πιθανώς κατά τās άρχάς του έτους 731. Είς δλας τās πραγματείας συνάπτονται άνθολόγια πατερικών χωρίων περί εικόνων.

*Άλλα κείμενα σχετικά με τό ως άνω θέμα, ως τά *Περί εικονίσεως Θεού, Λόγος άποδεικτικός περί τών άγίων εικόνων, Κατά εικονοκλαστών διάλογος στηλιτευτικός, Έπιστολή πρός Θεόφιλον και άπόσπασμα περί εικόνων*, δέν είναι ίδικά του.

Άπολογητικά

Ό *Ίωάννης, παρ' όλον ότι έζη είς χώραν έχθρικήν πλέον πρός τόν Χριστιανισμόν, φαίνεται ότι ήσυχολήθη με την αντιμετώπισιν ξένων θρησκευτικών πίστειων, άν και όχι συστηματικώς.*

Και πρώτος έρχεται ό *Διάλογος κατά Μανιχαίων*, ό οποίος άρχίζει με τās έρωτήσεις του όρθοδόξου διά μίαν «λογικήν συζήτησιν», όπως λέγει. Το κείμενον προέρχεται από έφθαρμένην χειρόγραφον παράδοσιν. Συζητείται άν ό *Δαμασκηνός* άπευθίνει τās άπόψεις του κατά τής πωλαιάς αίρέσεων τών Μανιχαίων, οι όποιοι είχον άρχισει νά έκλείσουν, ή κατά τής νέας τών Παυλικιανών, πιθανώς δε συμβαίνει τό πρώτον.

Η *Διάλεξις Ίωάννου Όρθοδόξου πρός Μανιχαίους*, ή όκοία έχει έκδοθη είς τήν PG υπό τό όνομα του *Δαμασκηνού*, χωρίς νά διευκρινίζεται τοϋτο έκ του κειμένου, θεωρείται σήμερα μάλλον ενός άλλου Ίωάννου έργον, του *Καισαρέως*.

Σώζεται μία *Διάλεξις Χριστιανική και Σαρακηνή*, κυρίως περί του αίτιου του καλού και του κακού, είς τήν έλληνικήν και είς λατινικήν μετάφρασιν, ή όποία έγινε από έφθαρμένον έλληνικόν κείμενον. Η *Διάλεξις* παρουσιάζει στενήν συγγένειαν με πέντε δοκίμια του Θεοδώρου Άβουκάρα, αλλά προφανώς προηγείται αυτών είς χρόνον συντάξεως. Είς τό τέλος αυτής συνάπτεται άπόσπασμα διαλόγου με Σαρακηνούς «άπό φωνής Ίωάννου», ήτοι από παράδοσιν του Ίωάννου. Υπάρχει και εν άραβικών κειμένων υπό τόν τίτλον *Άνάρεσις Σαρακηνών, άνέκδοτον*.

Περί του υπό τόν τίτλον *Άποκρίσεις πρός Ιουδαίους*, διασωζόμενου άνεκδότου είς άρμενικήν μετάφρασιν, δέν είναι δυνατόν νά έκφέρωμεν γνώμην.

Ήθικά

Τό σπουδαιότερον από τās είς τόν Ίωάννην άποδιδόμενα έργα τής κατηγορίας ταύτης είναι τά λεγόμενα *Ήρα παράλληλα*. Πρόκειται περί όγκώδους άνθολογίας βιβλικών και πατερικών χωρίων, αναφερομένων είς τόν θρησκευτικόν και ήθικόν βίον. Ο συντάκτης, συλλέγων επί πολλά έτη χωρία έκ τής *Γραφής* και τών πατερικών συγγραμμάτων, κατέτασεν αυτά είς τρία βιβλία, έχοντα κατά σειράν ως άντικείμενα τά περί του

Θεοῦ, τὰ περὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὸ ἦθος. Τὸ ὅλικόν τῶν δύο πρώτων βιβλίων ἦτο ταξινομημένον κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν ὡς εἰς θεολογικὸν λεξικόν, ἐνῶ εἰς τὸ τρίτον βιβλίον ἀντιπερεβάλλετο εἰς πᾶσιν ἀρετὴν ἢ ἀντίθετος κακία. Τὸ σύνολον τοῦ ἔργου ἐφέρετο μὲ τὸν τίτλον «Ἱερά», τὸ δὲ τρίτον εἶχεν ἐπίσης τὸν τίτλον «Παράλληλων» λόγῳ τοῦ παραλληλισμοῦ τῶν θεμάτων· οὕτω σὺν τῷ χρόνῳ ὁ τίτλος ἐγενε διὰ τὸ σύνολον πλέον «Ἱερά Παράλληλων».

Τὸ κείμενον τοῦτο κατὰ τὴν ἀρχικὴν του μορφήν ἔχει χαθῆ, σήμερον δὲ σώζεται εἰς διπλὴν παραλλαγὴν· ἦτοι πρῶτον μὲν ἰδιαιτέρως κατὰ βιβλίον, δευτέρου δὲ συντεθειμένον εἰς ἐνιαῖον σύνολον κατὰ 24 ἀλφαβητικὰ στοιχεῖα. Ἐκδοδομένον εἶναι ὑπὸ τὴν τελευταίαν ἀλφαβητικὴν ἐν συνόλῳ μορφήν, καὶ δὴ εἰς δύο πάλιν παραλλαγὰς, τὴν ἐκτενὴ καὶ τὴν βραχείαν. Ἡ μέθοδος ἐργασίας τοῦ εἰδους τοῦτου εἶναι οἰκεία εἰς τὸν Ἰωάννην Δαμασκηνόν καὶ δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχη ἀμφιβολία περὶ τῆς ἀθθεντικότητος τοῦ ἔργου· μένει ὁμοῦ ἀνοικτόν τὸ θέμα τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐπεμβάσεως μεταγενεστέρων ἀνδρῶν εἰς τὸ κείμενον.

Ἀπὸ τὰ ἄλλα ἠθικῆς καὶ ἀσκητικῆς φύσεως κείμενα τοῦ Ἰωάννου γνησιὰ εἶναι ὀπισθοθέτοτε ἢ πραγματεία *Περὶ τῶν ἀγίων νηστειῶν* πρὸς Κομητᾶν, ὅπου ἐξετάζεται τὸ θέμα τῆς διαρκείας τῆς νηστείας τῆς Τεσσαρακοστῆς. Ἀμφισβητεῖται ὀξέως ἡ γνησιότης τῶν πραγματειῶν *Περὶ τῶν ὀκτῶ τῆς πονηρίας πνευμάτων*, ἀποδοδομένης ἐνίοτε καὶ εἰς τὸν Ἐφραίμ, καὶ *Περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν*. Ἀβεβαίαι δὲ προελεύσεως εἶναι τὰ ἀνέκδοτα ὑπὸ τὸ ὄνομά του κείμενα *Περὶ νήψεως ψυχῆς*, *Περὶ προσευχῆς Κυρίου* καὶ *Περὶ παρθενίας*.

Ὁμιλίαι

Παρατηρεῖται μεγάλη σύγχυσις εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν τῶν ὁμιλιῶν τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ· ἀποδίδονται εἰς τὸν Δαμασκηνόν ὁμιλίαι ἄλλων προσώπων, ἰδίως φερόντων τὸ ὄνομα Ἰωάννης.

Ἀπὸ τὰς 13 ὁμιλίαι, αἱ ὅποια ἐκδίδονται εἰς τὴν PG (Loquien) ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Δαμασκηνοῦ, γνησιαι εἶναι αἱ ἑπτὰ, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ τέσσαρες ἀναφέρονται εἰς τὴν Θεοτόκον καὶ αἱ τρεῖς εἰς ἐπεισόδια τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Αἱ γνήσιαι θεολογικαὶ εἶναι ἡ πρώτη *Ἐκ τὸ Γενέσιον τῆς Θεοτόκου*²¹ καὶ αἱ τρεῖς *Εἰς τὴν Κοίμησιν* αὐτῆς. Ἡ πρώτη ἐκφράζει ὀλην τὴν παγκόσμιον ἀγαλλίασιν διὰ τὴν μέσω τοῦ γενεθλίου τῆς Θεοτόκου ἐπιτευχθεῖσαν ἐπανόρθωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Αἱ τρεῖς ὁμιλίαι εἰς τὴν Κοίμησιν παραδόξως ἐξεφωνήθησαν τὴν ἰδίαν ἡμέραν κατὰ διακεκομμένα διαστήματα. Ὅπως λέγεται εἰς τὴν τρίτην ἐξ αὐτῶν²², «αὐτόν σοι τὸν ἐξόδιον λόγον τρίτον ἐπὶ τοῖς δυοῖς κεποιήματι, μητρ Θεοῦ, αἰδοῖ καὶ πόθῳ τῆς τριάδος ἢ ἐλειτούργησας». Εἶναι προφανές ὅτι κατὰ τὴν ἀγρυπνίαν τῆς ἑορτῆς τῆς Κοιμήσεως ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Ἁγίου Σάββα (ἀφοῦ, ἂν ἐξεφωνοῦντο ἄλλοῦ, θὰ ὑπῆρχε περὶ τοῦτου ὑπαι-

21. Ὑπ' ἀρ. 6. PG 96, 661-680.

22. *Εἰς τὴν Κοίμησιν* 35. Βλ. καὶ 3, 1. Εἶναι ὁμοῦ πιθανόν νὰ εἶναι τριῶν δεσπέρων ἐπιών.

νιγμός εις τὸν πρόλογον) εἰς τρία κατάλληλα σημεῖα ἐξεφωνήθησαν οἱ λόγοι οὗτοι ὡς «ἐφώνια» μετὰ τοὺς ἕμους πρὸς τὴν Θεοτόκον. Κατὰ τὴν ἐκφώνησιν τῆς δευτέρας ἦσαν παρόντες «οἱ ποιμένων ἀριστοὶ καὶ Θεῶ προσφιλέστατοι», οἱ ὅποιοι καὶ τὸν παρεκίνησαν νὰ ὁμιλήσῃ²³. Παρὰ ταῦτα εἶναι δυνατόν ἢ ἀναφορὰ νὰ γίνεται εἰς παλαιότερας δύο ὁμιλίας.

Γενικῶς ὅλαι αἱ ὁμιλίας τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἰδίως ὁμως αὐταὶ εἰς τὴν Θεοτόκ, διακρίνονται διὰ τὴν ζωντανότητα τῶν κινήσεων καὶ τὸν ποιητικὸν τῶν ρυθμῶν, εἰς σημεῖον ὥστε ὁ ἀναγνώστης τῶν νὰ αἰσθάνεται ὅτι μετέχει εἰς ψαλμωδίαν.

«Νῦν οὐρανοὶ εὐφραίνεσθωσαν
καὶ κροτεῖτωσαν ἄγγελοι
νῦν ἀγαλλιέσθω ἡ γῆ
καὶ σκιρτάτωσαν ἄνθρωποι
νῦν ἀπὸ γηθόμενος
ὑπὸ χεῖρὶ τοῖς ἄσμοσι
καὶ νῦν ἀφεγγῆς περιαιρεῖσθω ζόφον
τὸν ἀμειδίη καὶ δυσείμονα
καὶ μμείσθω φαιδρῶς
τὴν τῆς ἡμέρας στυλινότητα
τοῖς ἐκ πυρὸς ἀμαρύγμασιν»²⁴.

Αἱ ἄλλαι γνήσιαι ὁμιλίας εἶναι αἱ *Εἰς τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ Κυρίου*, *Εἰς τὴν ζήρανθεῖσαν σοκὴν* καὶ *Εἰς τὸ Μέγα Λάββατον*. Ὅλαι αὐταὶ αἱ ὁμιλίας, ἐκτὸς τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου, σώζονται καὶ εἰς γεωργιανὴν καὶ ἀραβικὴν μετάφρασιν, μερικαὶ δὲ ἐπίσης εἰς ἀρμενικὴν καὶ λατινικὴν.

Ἡ λατινιστὶ ἐκδιδομένη ἀπὸ ἀραβικὴν μετάφρασιν ἐν PG Ὅμιλία *Εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν* πρώτη εἶναι πιθανὸν γνήσια. Γνήσια ἐπίσης εἶναι μία Ὅμιλία *Εἰς τὴν Χριστοῦ γέννησιν*, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Σ. Εὐστρατιάδου καὶ μία ἄλλη *Εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν*, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Ν. Camarda. Μία προσεκτικὴ ἐρευνα ἐπὶ τῶν ψευδεπιγράφων ὁμιλιῶν τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου πιθανῶς θὰ προσγράψῃ μερικὰς ἀπὸ αὐτὰς εἰς τὸν Ἰωάννην Δαμασκηνόν.

Ὑπάρχουν πολλαὶ ὁμιλίας, ἀνέκδοτοι ἀκόμη, διὰ τὰς ὁποίας δὲν δύναται νὰ διατυπωθῇ ἀσφαλὴς κρίσις, καὶ αἱ ὁποιαὶ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀβεβαίαις προελεύσεως²⁵, ὡς εἶναι ἐπίσης καὶ μερικαὶ ὁμιλίας εἰς ἀνατολικὰς γλώσσας ἀνέκδοτοι.

Αἱ γνωσταὶ ψευδεπιγραφοὶ ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ ὁμιλίας εἶναι πολυάριθμοι. *Εἰς τὴν Μεγάλην Παρασκευὴν* πιθανῶς τοῦ Πρόκλου, *Εἰς τὴν σὺλληψιν τῆς Ἄννης* καὶ *Εἰς τὰ νήπια πιθανῶς τοῦ Ἰωάννου Εὐροίας*, *Εἰς τὸ Ἰενέσιον τῆς Θεοτόκου* δευτέρα εἰς τὸν Θεόδωρον Στουδίτην καὶ *Εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν* δευτέρα εἰς ἀγνωστον. Ψευδεπιγραφοὶ δὲ εἶναι ἐπίσης ὠρισμέναι παλαιότερον ἐκδοθεῖσαι ὡς κείμενα τοῦ ἡμετέρου Ἰωάννου, ἦτοι ἡ *Εἰς τοὺς Ἁγέλους*, πιθανῶς τοῦ Μιχαὴλ Συγκέλλου, ἢ *Εἰς τὴν μετακομιδὴν τῆς χα-*

23. Ἰσως ἐπρόκειτο περὶ τοῦ κατ' ἀρχαίαν ἱεροσολύμων, *Ὅμιλία Εἰς τὴν Κοίμησιν* 2,1.

24. *Ὅμιλία εἰς τὴν Κοίμησιν* 2,3.

25. Εἰς τὴν Τεσσαρακοστὴν, *Εἰς τὴν παρουσίαν*, *Εἰς τὸ θαῖμα Μιχαὴλ ἐν Χάνοις*, *Εἰς τὸν Στωρὸν*.

ρός του Βαπτιστού, πιθανώς του Θεοδώρου Δαφνοπάτου και η Είς την κρίσιν.

Ερμηνευτικά

Η περί την έρμηνείαν τῶν Γραφῶν ένασχόλησις τοῦ Ἰωάννου ὑπῆρξε περιορισμένη, προφανῶς διότι ἐφρόνει ὅτι ἤρκειν ὅσα εἶχεν ἀποδώσει ἢ προηγηθεῖσα ἐρμηνευτικῆ τῶν μεγάλων Πατέρων καὶ ἴσως ὅτι θὰ ἦτο ἀσέβεια ἂν ἤθελε ν' ἀγνοήσει τὸ ἔργον αὐτῶν. Ἡ ἐρμηνεία αὐτοῦ *Εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου*²⁶ ἀποτελεῖ μίαν ἐπιτομὴν τῆς ἐκτενοῦς ὁμιλητικῆς ἐρμηνείας τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, ὡς δηλώνεται καὶ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ἔργου, ἂν καὶ λαμβάνει ὑλικὸν καὶ ἀπὸ τὸν Κύριλλον Ἀλεξανδρείας καὶ ἄλλους ἐρμηνευτάς, μὲ σποραδικὰς του παρατηρήσεις.

Αἱ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Διοβουნიώτου ἐκδοθεῖσαι ἑπτὰ Ὁμιλῖαι Εἰς τὴν Ἑξαήμερον ἀποτελοῦν ἐπιτομὴν σειρᾶς ὁμιλιῶν τοῦ Σεβηριανοῦ Γαβάλων, αἱ ὁποῖαι φέρονται καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Χρυσοστόμου· ἀλλ' εἶναι ἀβεβαία ἢ προέλευσις τῆς ἐπιτομῆς. Ἡ ἀνέκδοτος δὲ Σύνοψις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης δὲν ἀνήκει βεβαίως εἰς αὐτόν.

Ἀγιολογικά

Ἀπὸ τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα τὰ ὁποῖα διατηροῦνται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάννου ἀναμφιβόλως γνήσια εἶναι τὰ ὁμιλητικοῦ χαρακτήρος, *Ἐγκόμιον εἰς Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον*, *Ἐγκόμιον εἰς τὴν Ἀγίαν Βαρβάραν*, γνήσιον δὲ πιθανῶς ἦτο καὶ τὸ *Μαρτύριον τῆς ἀγίας Αἰκατερίνης*. Περί τοῦ ἀνεκδότου *Ἐγκομίου εἰς τὴν Ἀγίαν Ἀναστασίαν*, ἀποδιδόμενου καὶ εἰς τὸν Ἰωάννην Εὐροίας, δὲν δύναται νὰ διατυπωθῇ ἀσφαλῆς κρίσις.

Τὸ *Υπόμνημα εἰς τὸν ὄμιον Ἀρτέμιον*, περιγράφει τὸ μαρτύριον τοῦ Ἀρτεμίου, στρατιωτικοῦ διοικητοῦ Αἰγύπτου, ὁ ὁποῖος ἐμαρτύρησεν ὑπὸ τὸν Ἰουλιανόν. Στηριζόμενον εἰς εἰδήσεις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἱστορικοῦ Φιλοστοργίου, ἀποδίδεται συνήθως εἰς Ἰωάννην μοναχόν καὶ ἐνίοτε εἰς Ἰωάννην τὸν Ρόδιον· ἀλλὰ πιθανῶς ὡς μοναχὸς Ἰωάννης ἐννοεῖται ὁ Λαμιασκηνός.

Ἀβεβαίας προελεύσεως εἶναι τὰ ἀνέκδοτα *Ἐγκόμιον εἰς τὸν Μελέτιον Ἀντωχείας* καὶ *Μαρτύριον τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς* καὶ τὸ γεωργιανιστὶ σωζόμενον *Μαρτύριον τοῦ Ἀγίου Πέτρου Καπιτωλίας*. Τὸ *Μαρτύριον τοῦ Ἰωάννου Καλυβίτου* καὶ τὸ *Μαρτύριον τῶν Ἑξήκοντα*, οἱ ὁποῖοι ἐστειρώθησαν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα τὸ 724 ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἀποδίδονται μὲν ἐνίοτε εἰς τὸν Δαμασκηνόν, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἰδικά του. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τὴν ὁμιλίαν εἰς τὸ ἐν Χώναις θαῦμα τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, παραμένουσαν ἀνέκδοτον.

Τὸ κυριώτερον πάντως κείμενον ἀγιολογικῆς φύσεως, ἐκ τῶν ἀποδιδόμενων εἰς τὸν Ἰωάννην, εἶναι ὁ *Βίος Βαρλαάμ καὶ Τωῖσαφ*, κατὰ τὸν ὑπότι-

τλον «Ιστορία ψυχωφελής». Αί συζητήσεις περί τοῦ λαμπροῦ τούτου ἔκτενεστάτου διηγήματος συνεχίζονται ἀπό μακροῦ χρόνου. Τὸ θέμα τοῦ διηγήματος, χρησιμοποιοῦν καὶ εἰς ἄλλα λογοτεχνικά κείμενα ἐν Ἀσίᾳ, Αἰγύπτῳ καὶ Εὐρώπῃ, καὶ δὴ εἰς πλείστας γλώσσας²⁷, εἶναι εἰλημμένον ἀπὸ παλαιᾶς Ἰνδικῆς παραδόσεως, χριστιανικᾶς καὶ μὴ, ὡς ὁμολογεῖται καὶ ἐν τῷ προλόγῳ αὐτοῦ «ἐκ τῆς ἐνδοτέρας τῶν Λιθιόπων χώρας, τῶν Ἰνδῶν λεγομένης».

Ἀποδίδεται ὑπ' ἄλλων μὲν εἰς Εὐθύμιον τὸν Ἰβήρα, τὸν μονίσαντα εἰς τὴν ἀθωνικὴν μονὴν τῶν Ἰβήρων κατὰ τὸν 1' αἰῶνα, ὑπ' ἄλλων δὲ εἰς μοναχὸν Ἰωάννην. Ὁ Fr. Dölger δι' ἐμπεριστατωμένης μελέτης ἐπεχείρησε νὰ κατοχυρώσῃ τὴν ἀπὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ προέλευσίν του. Ἄν καὶ πολλοὶ δὲν ἐπέισθησαν, νομίζομεν ὅτι τὰ ἐπιχειρήματά του εἶναι ἐπιρκῶς πειστικά. Πρόσωπα ἐκ τοῦ ἀμέσου περιβάλλοντος τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὡς ὁ χαλίφης Ἄμπι-ἐλ-Μαλέκ, ὁ Σέργιος, ὁ μοναχὸς Κοσμάς, καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος, ἀνεζητήθησαν ὑπὸ τοὺς πρωταγωνιστὰς τοῦ συγγράμματος.

Κατὰ τὴν διήγησιν ὁ Ἰνδὸς βασιλεὺς Ἀβεννήρ εἶναι ἀτεκνός καὶ ζῆ ἐν τρυφῇ καὶ ἀκολασίᾳ. Ὅτε δὲ ἀποκτᾶ υἱόν, τὸν Ἰωάσαφ, τὸν ἀνατρέφει ἐγκλειστον, ἀπὸ φόβον μὴ τυχόν ἐκκληρωθῆ πρόδροσις κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἡγεμονόπαις δὲν θὰ ἐβασίλευεν εἰς ἐπίγειον βασιλείον. Ἰδιαιτέρως ἐφοβεῖτο προσηλυτισμὸν τοῦ ἀπὸ τοῦ Χριστιανούς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποφύγῃ. Πράγματι εἰς τὰ ἀνάκτορα πλησιάζει ὁ μοναχὸς Βαρλαάμ ὡς ἔμπορος, ὅστις εὐρίσκει τὴν εὐκαιρίαν νὰ διδάξῃ εἰς τὸν παῖδα τὴν χριστιανικὴν πίστιν· διὰ νὰ πωραστήσῃ δὲ εἰς αὐτὸν τὴν μηδαμινότητα τῶν ἐπιγείων ἀπολαύσεων, διηγεῖται μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸν μῦθον τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ μονοκέρωτος. Ὁ ἀνθρωπιὸς ἐκεῖνος διωκόμενος ὑπὸ τοῦ μονοκέρωτος, ἔπεσεν εἰς βάραθρον, ὅπου μόλις συνεκρατήθη ὑπὸ δένδρον· ἐνῶ δὲ καρδοκοῖν ἀνωθιεν μὲν ὁ μονοκέρωτος, κάτωθεν δὲ δράκων καὶ τέσσαρες ἀσπίδες, καὶ ἐπὶ πλέον δύο ποντικοὶ κατατρόγων τὰς ρίζας τοῦ δένδρου βραδέως μὲν ἀλλὰ συνεχῶς, ὁ ἀνόητος οὗτος ἀνθρώπος, βλέπων μίαν στιγμὴν ὀλίγον μέλι ἀποτεθεμένον εἰς κλάδον δένδρου, λησμονεῖ τὸν ἐπικρεμάμενον κίνδυνον καὶ σπεύδει πρὸς τὸ μέλι. Ὁ Ἰωάσαφ, πεισθεὶς εἰς τὴν διδαχὴν τοῦ Βαρλαάμ, ὤρισεν ἀντικαταστάτην τοῦ εἰς τὸ βασιλείον καὶ ἔσπευσε νὰ συμμονιάσῃ μετ' αὐτοῦ. Ὡς εἶναι γνωστὸν, εἰς τὰ κ. 26 καὶ ἐξῆς ἔχει ἐνσωματωθῆ τὸ κείμενον τῆς Ἀπολογίας τοῦ Ἀριστείδου.

Τὸ κείμενον τοῦτο εἶναι ἐκ τῶν πλουσιώτερον εἰκονογραφημένων εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν.

27. Ἀραβικὴν, κοπτικὴν, ἄρμενικὴν, γεωργιανικὴν, λατινικὴν, γαλλικὴν, ἰταλικὴν, ἰσπανικὴν, γερμανικὴν, ἱρλανδικὴν, πολωνικὴν κἄ.

Ποικίλα Κείμενα

Δύο μικρὰ σημειώματα *Περὶ δρακόντων* καὶ *Περὶ στριγγῶν* δὲν ἀνήκουν εἰς τὸν Ἰωάννην. Πλὴν τούτων καὶ πλῆθος ἔργων, ἐκ τῶν κυκλοφοροῦν-

των συνήθως ανώνυμος, αποδίδονται ενίοτε υπό της χειρογράφου παραδόσεως εἰς τὸν Δαμασκηνόν, ἀβασίμως ὁμως, ὡς τὸ Περί γενέσεως ἀνθρώπου, καὶ διάφορα ἀστρονομικά, μηνολογικά, ἰατρικά, προσωπογραφικά, γραμματικά. Ὁ *Πασχάλιος Κανὼν* ὁμως, ὁ φερόμενος ὑπὸ τὸ ὄνομά του, εἶναι γνήσιος.

Ποιητικά

Ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς εἶναι εἰς ἐκ τῶν σπουδαιότερων ποιητῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἰδιαίτερος δὲ εἰς τῶν εἰσηγητῶν τοῦ ποιητικοῦ εἴθους τῶν κανόνων. Οἱ ὕμνοι του, πρότυπα διὰ τοὺς μεταγενεστέρους ποιητὰς, ἀπετέλεσαν τὸν πυρῆνα τῶν καθ' ἑβδομάδα ἀκολουθιῶν. Ἀλλὰ περὶ τῆς ὕμνογραφικῆς αὐτοῦ παραγωγῆς θὰ γίνῃ ἐκτενὴς λόγος εἰς τὸ παρὶ ποιήσεως κεφάλαιον. Ἐδῶ θὰ σημειωθοῦν μόνον τρεῖς εἰχαι αὐτοῦ.

ΛΙΔΑΣΚΑΛΙΑ

Βάσει κυρίως τῆς *Πηγῆς γνώσεως* καὶ δευτερευόντως ἄλλων ἔργων δίδομεν ἐδῶ τὰς κυρίας γραμμὰς τοῦ θεολογικοῦ συστήματος τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ.

Ἡσθέντια

Ἐκνευλιμημένως τονίζει ὁ Ἰωάννης ὅτι δὲν συνθέτει ἴδιον θεολογικὸν σύστημα, ἀλλ' ἀποδίδει πᾶν ὁ,τι ἡ παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας μετέδωκε καὶ ἐνέγραψεν ὡς ὀρθὸν θεμέλιον δὲ τῆς παραδόσεως τοποθετεῖ τὴν Γραφήν, τῆς ὁποίας τὰ κανονικά βιβλία ἀπαριθμεῖ. Καὶ εἰς μὲν τὴν Καινὴν Διαθήκην περιλαμβάνει τὰ 27 βιβλία μετὰ τῶν Κανόνων τῶν Ἀποστόλων, τῆς δὲ Παλαιᾶς Διαθήκης τὰ βιβλία, ἀκολουθῶν τὸν Ἐπιφάνιον, ὀρίζει εἰς 22, «κατὰ τὰ στοιχεῖα τῆς ἑβραϊδος φωνῆς», ἦτοι: Γένεσιν, Ἔξοδον, Λευτικόν, Ἀριθμοὺς, Δευτερονόμιον Ἰησοῦν, Κριτὰς μετὰ τῆς Ρούθ, Βασιλειῶν πρῶτα (1-2), Βασιλειῶν ὕστερα (3-4), Παραλειπόμενα Ἰώβ, Ψαλτήρα, Παροιμίας, Ἐκκλησιαστήν, Ἄσμα· Δώδεκαπρόφητον, Ἠσαῖαν, Ἰερεμίαν πιθανῶς μετὰ τοῦ Βαρούχ, Ἰεζεκιήλ, Δαυὶδ· Ἐσθρην (1-2), Ἑσθήρ. Διὰ τοῦ ὑπολογισμοῦ καὶ τῶν διπλομένων τὰ βιβλία ἀνέρχονται εἰς 39 συνολικῶς, δηλαδή εἰς τὰ ἀποτελοῦντα τὸν στενὸν κανόνα, πέραν δὲ αὐτῶν ὁ Ἰωάννης δέχεται καὶ τὰς δύο Σοφίας ὡς ἐναρέτους καὶ καλὰς, ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ κανόνος²⁸. Ἡ ἐπιμονὸς μελέτῃ τῶν Γραφῶν παρέχει σταθερὰ στηρίγματα εἰς τὸν καταρτισμὸν τῶν Χριστιανῶν «Κρούσωμεν τὸν ἐν εἰς τὸν κάλλιστον παράδεισον, τὸν εὐώδη, τὸν γλυκύτατον, τὸν ἁραιότατον, τὸν ἐν παντοίοις τῶν νοερῶν θεοφόρων ὀρνέων κελαδήμασι περιχέοντα ἡμῶν τὰ ὦτα, τὸν ἀπτόμενον ἡμῶν τῆς καρδίας ... ἀλλὰ μὴ παρέργως κρούσωμεν, προθύμως δὲ καὶ ἐπιμόμως»²⁹.

28. Ἐκδόσις ἀκριβῆς 90.

29. Αὐτόθι.

Ἡ διατύπωση τῆς ἀληθείας δὲν ἀλοκληρώνεται εἰς μόνην τὴν Γραφήν, ὡς δεικνύει καὶ τὸ γεγονός ὅτι πολλὰ στοιχεῖα αὐτῆς παρεδόθησαν ἀγράφως· «οὐ μόνον γράμμασι τὸν ἐκκλησιαστικὸν θεσμὸν παρέδωκαν οἱ αὐτόπται τοῦ Λόγου, ἀλλὰ καὶ ἀγράφοις τισὶ παραδόσεσιν»³⁰. Πᾶν δ,τι εἶναι ἐναντίον τῆς Γραφῆς δὲν δύναται βεβαίως ν' ἀποτελῆ παράδοσιν, ἀλλ' ὁ,τι δὲν περιέχεται ἀπλῶς εἰς αὐτὴν δὲν εἶναι κατ' ἀρχὴν ἀπορρίψιμον. Ἡ παράδοσις εἶναι κάτι τὸ ἐξελισσόμενον, ἀρα ἀναπτυσσόμενον καὶ ἐντεῦθεν τῆς Γραφῆς, διότι ἡ ἐνέργεια τοῦ Πνεύματος συνεχίζεται δὲν εἶναι λοιπὸν μόνοι τῆς Γραφῆς οἱ ἅγιοι ἄνδρες οἱ ὁμιλήσαντες διὰ τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' εἶναι καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας· «διὰ Πνεύματος Ἁγίου ὁ τε νόμος καὶ οἱ Προφῆται, εὐαγγελιστὰὶ καὶ ἀπόστολοι καὶ ποιμένες ἐλάλησαν καὶ διδάσκαλοι»³¹.

Ὁ Ἰωάννης ὄχι μόνον ἐφρόντισε διὰ τὴν ἀποσαφήνισιν τῶν φιλοσοφικῶν ὄρων οἱ ὅποιοι εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν διατύπωσιν τῶν θεολογικῶν ἐνοιῶν, ἀλλὰ καὶ ἀναφέρεται ἐπιμόνως εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, διότι φρονεῖ ὅτι αὕτη συμβάλλει εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς γνησίας παραδόσεως, ἐφ' ὅσον ὁ,τι ὑπάρχει εἰς αὐτὴν ἀγαθόν, προέρχεται ἐκ Θεοῦ· «καὶ πρῶτον τῶν παρ' Ἑλλήσι σοφῶν τὰ κάλλιστα παραθήσομαι, εἰδώς ὡς εἶτι μὲν ἀγαθόν, ἄνωθεν παρὰ Θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις δεδώρηται»³². Βεβαίως διακρίνει τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν ἀπὸ τὴν φυσιοῦσαν γνώσιν, τὴν «ψυχικὴν» καὶ δαιμονιώδη, θεωρεῖ δὲ τὴν πρῶτην, τὴν ἀληθῆ, ὡς προσφέρουσαν πολλὰ εἰς τὸν θεολόγον, ὅστις ὡς μέλισσα λαμβάνει τὰ ὑλικά ἀπὸ παντοειδῆ ἄνθη. Τὸ παράδειγμα τῆς θεραπεινίδος ἐναντι τῆς βασιλίσσης, χρησιμοποιοῦσθαι ἤδη ὑπὸ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως, δεικνύει τὰς μεταξὺ φιλοσοφίας καὶ θεολογίας σχέσεις· «πρέπει δὲ καὶ τῇ βασιλίδι ἄβραις τισὶν ὑπηρετεῖσθαι». Ἡ βασιλίσσα πρέπει νὰ ὑπηρετῆται ἀπὸ ἄβρας, δούλας. Ἄς λάβωμεν λοιπὸν καὶ ἡμεῖς τοὺς λόγους οἱ ὅποιοι εἶναι δοῦλοι τῆς ἀληθείας ἀπωθοῦντες τὴν ἀσέβειαν ἢ ὅποια κατετυράνησε τοὺς παλαιούς, καὶ ἅς μὴ χρησιμοποιεῖσθαι κακῶς τὰ ἀγαθὰ στοιχεῖα»³³. Ὁ λόγος ὁ ὅποιος εἶναι τὸ ὄργανον μελέτης τῆς φύσεως, εἶναι ἐπίσης τὸ ὄργανον προσεγγίσεως τῆς ἀληθείας· ἀλλ' ἐνεργοποιεῖται μόνον διὰ τῆς πίστεως, ἢ ὅποια συνιστᾷ μίαν ἀξιοματικὴν τοποθέτησιν ἐναντι τῆς ἀληθείας, μίαν «ἀπολυπραγμόνητον συγκατάθεσιν»³⁴.

Ὡς πρὸς τὰς πηγὰς τῶν φιλοσοφικῶν στοιχείων ὁ Ἰωάννης εἶναι ἐκλεκτικός, χωρὶς ἰδιαιτέρας κατ' ἀρχὴν προτιμῆσεως ἀλλ' εἰς τὴν μέθοδον διαρρέσεως καὶ τὴν ὀρολογίαν ἀκολουθεῖ τὸν Ἀριστοτέλη, διὸ καὶ ἐκλήθη πατὴρ τῆς σχολαστικῆς θεολογίας, ἂν καὶ ἀρνεῖται νὰ δεχθῆ τὸν Ἀριστοτέλη ὡς δέκατον τρίτον Ἀπόστολον, ὡς ἄλλοι προέτειναν ἤδη³⁵.

Ὁ Θεός

Κατὰ τὸν Ἰωάννην ὁ Θεός ὡς ἐκ τῆς ὑπερβατικότητος μὲν εἶναι ἀκατάληπτος, ὡς ἐκ τῆς χάριτος δὲ καταληπτός³⁶. Ὁ ἀκατάληπτος δηλαδὴ Θεός

30. Περὶ εὐαγγέλιον 2,16.

31. Ἐκδόσις ἀκριβῆς 90.

32. Πηγὴ Γνώσεως, προόμιον.

33. Κορινθιαὶ Φιλοσοφικὰ Ι, PG 94,532.

34. Ἐκδόσις ἀκριβῆς 84.

35. Κατὰ Τακαστικῶν, PG 94,1441.

36. Ἐκδόσις ἀκριβῆς 1.

δὲν μᾶς ἀφῆσεν εἰς πλήρη ἀγνοίαν, ἀλλὰ τουλάχιστον ἔδωσεν εἰς ἡμᾶς τὰ μέσα νὰ πληροφορηθῶμεν τὴν ὑπαρξίν του· ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθείσης καὶ κυβερνωμένης κτίσεως λαμβάνομεν τὴν πρώτην περὶ αὐτοῦ ἀμαδρᾶν γνῶσιν, μεταφερόμενοι ἀπὸ τὸν ἀλλοιοῦμενον κόσμον εἰς τὸν ἀναλλοίωτον δημιουργὸν καὶ ἀπὸ τὴν τάξιν τοῦ κόσμου εἰς τὸν διακοσμητὴν αὐτοῦ, ἀπὸ δὲ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν καὶ τέλος ἀπὸ τῆς διὰ τοῦ Χριστοῦ ἀποκαλύψεως λαμβάνομεν πλήρη γνῶσιν, πέρα τῆς ὁποίας δὲν ἀπαιτεῖται τίποτε ἄλλο. Οὕτω γνωρίζομεν τὰς ιδιότητας αὐτοῦ, ὡς ἡ αἰωνιότης, τὸ ἀναρχον, τὸ ἀναλλοίωτον, ἡ μεγαλειότης, καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀκολουθῶν τοὺς Καππαδόκας εἰς τὴν περὶ Θεοῦ διδασκαλίαν ὁ Δαμασκηνός, ἀποφεύγει τὴν μοναρχιανίζουσαν διατύπωσιν, καθ' ἣν οὗτος εἶναι ἐνιαῖον ὄν, ὑφιστάμενον εἰς τρεῖς μορφὰς ἢ σχέσεις, καὶ ὀρίζει αὐτὸν ὡς ἐνιαῖον οὐσίαν, φερομένην ὑπὸ τριῶν ὑποστάσεων ἢτοι συγκεκριμένων προσώπων. Κατὰ ταῦτα εἰς τὴν Τριάδα κυριαρχεῖ τὸ κοινωνικὸν στοιχείον· ὁ Πατὴρ γεννᾷ καὶ ἐκπορεύει, ὁ Υἱὸς γεννᾶται καὶ ἀναπαύει τὸ Πνεῦμα, τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται, ἀναπαύεται καὶ φωτίζει· καὶ ὅλα ἐκπέμπουν ἐνιαῖαν κίνησιν καὶ ἐνέργειαν³⁷.

Ὁ κόσμος

Ὁ κόσμος ὅλος, αἰσθητός καὶ νοητός, προῆλθεν εἰς ὑπαρξιν ἀπὸ τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ ὁ ὁποῖος ἠθελε νὰ λάβουν ζωὴν καὶ ἄλλα ὄντα, διὰ ν' ἀκολουθήσῃ τῶν εὐεργεσιῶν του· εἶναι ἔργον τοῦ Πατρὸς μὲν ὡς ἐννόημα, τοῦ Υἱοῦ δὲ ὡς ἐκτέλεσις καὶ τοῦ Πνεύματος ὡς τελείωσις. Καὶ ὁ μὲν ὑλικὸς κόσμος εἶναι συνθεθεμιένος ἐκ τῶν πέντε στοιχείων, οὐρανοῦ, γῆς, ἀέρος, πυρὸς καὶ ὕδατος, ὁ δὲ νοητός ἢ πνευματικὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ τοῖς ἀγγέλους.

Οἱ ἀγγελοὶ δὲν εἶναι ἀθάνατοι κατὰ φύσιν, διότι πᾶν τὸ ἔχον ἀρχὴν ἔχει καὶ τέλος, ἀλλ' ἐγίναν κατὰ χάριν ἀθάνατοι. Ἦν καὶ ἀσώματοι, εἶναι περιωρισμένοι, ἦτοι καθ' ἐκάστην στιγμὴν εὐρίσκονται ἐπὶ ὀρισμένου τόπου, κινούμενοι ὁμοῦ, μὲ ἀπεριόριστον σχεδὸν ταχύτητα. Ὡς κύριον μὲν ἔργον ἔχουν τὴν ὑμνησιν τοῦ Θεοῦ, ὡς δευτερεύον δὲ τὴν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ ἔθνη βοήθειαν. Κατ' ἀρχὴν ἦσαν ἐλεύθεροι ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν διαγωγὴν τῶν ἀνθρώπων ὅμοιως στιγμῆς ἕκαμαν τὴν ἐκλογὴν τῶν, δὲν ἀπέμεινεν εἰς αὐτοὺς ἰκανότης μετανοίας, οὕτω δὲ, ἄλλοι μὲν ἐστερεώθησαν εἰς τὸ ἀγαθόν, ἄλλοι δὲ προσεδέθησαν εἰς τὸ κακὸν καὶ κατέστησαν φορεῖς αὐτοῦ. Τὸ κακὸν εἶναι ἀπλή ἀπουσία τοῦ ἀγαθοῦ· «οὐδὲν γὰρ ἕτερον ἔστι τὸ κακόν, εἰμὴ τοῦ ἀγαθοῦ στέρησις, ὡσπερ καὶ τὸ σκότος φωτός ἔστι στέρησις»³⁸, ὡς ἔλεγον καὶ οἱ Καππαδόκας. Ἐδημιουργήθη κατὰ πρότερον διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ ἀποστασίας τῶν δαμόνων ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ ἀρχοντος τοῦ κόσμου, ἀλλὰ λόγῳ τῆς κυριαρχίας αὐτοῦ ἐπὶ

37. Ἐκδοσις ἀκριβῆς 844.

38. Ἐκδοσις ἀκριβῆς 18.

τῶν ἀνθρώπων κατέστη ἐν τέλει κατὰ τὸ θετικόν διὰ τοῦτο ὁ θάνατος εἶναι μᾶλλον τιμωρία ἢ ἔλλειψις τοῦ ἀγαθοῦ.

Οἱ ἄνθρωποι, συνιστάμενοι ἀπὸ ὕλικὰ καὶ πνευματικὰ στοιχεῖα, ἀποτελοῦν τὸ μεθόριον τῶν δύο κόσμων, κατὰ τὴν ἔκφρασιν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Ψυχὴ καὶ σῶμα ἐρχονται συγχρόνως εἰς ὑπαρξίν «ἅμα τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ πέπλασται»³⁹. Ἐλεύθεροι τὴν βούλησιν, δὲν προορίζονται ὑποχρεωτικῶς εἰς τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακὸν ἐκ τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ, ἢ ὁποῖα ἀπλῶς προγινώσκει καὶ ἐπιτρέπει. τείνει δὲ νὰ στρέψῃ ἀπὸ τὸ κακὸν εἰς τὸ ἀγαθόν. Ἡ ἀρετὴ ἐδόθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν φύσιν, ἀλλ' ἡ ἀξιοποίησις τῆς εἶναι ἔργον τοῦ ἀνθρώπου «ἐφ' ἡμῖν δὲ ἐστὶν ἡ ἐμμεῖναι τῇ ἀρετῇ καὶ ἀκολουθῆσαι Θεῷ καλοῦντι, ἢ ἀποφοιτῆσαι τῆς ἀρετῆς, ὅπερ ἐστὶν ἐν τῇ κακίᾳ γενέσθαι καὶ ἀκολουθῆσαι τῷ διαβόλῳ πρὸς ταύτην καλοῦντι ἀβιάστως»⁴⁰.

Ἡ ἐλευθερία αὕτη ἐπέτρεψεν εἰς τὸν πρωτόπλαστον, ἀκολουθήσαντα τὸν πειρασμὸν τοῦ Διαβόλου, νὰ πέσῃ καὶ νὰ βυθισθῇ εἰς τὴν ἁμαρτίαν, πρῶγμα τὸ ὁποῖον εἶχε τραγικὰ ἀποτελέσματα· διότι προεκάλεσε πρῶτον μὲν ἐπανάστασιν τῆς φύσεως κατὰ τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις «ἐτάγη τῷ ἰδρώτι ἐργάζεσθαι τὴν γῆν», ἐλεκταθεῖσαν καὶ εἰς τὴν γενετήσιον συνάφειαν ἢ ὁποῖα διέκοψε τὴν ἐν τῷ παραδείσῳ «πολιτευομένην» παρθενίαν. δεύτερον δὲ σκοτασμὸν καὶ σύγχυσιν τῶν χαρακτήρων τῆς θείας εἰκόνας, δηλαδὴ τῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν λειτουργιῶν, καὶ τρίτον, ἀπώλειαν τῆς χάριτος, λόγῳ τῆς ὁποίας καθίσταται πλέον παθητὸς καὶ θνητὸς⁴¹.

Χριστολογία

Ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ τὸ ὀριστικὸν μέσοσ ἀπαλλαγῆς τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν, ἀποκαλύψασα διὰ μὲν τῆς ἐνεργείας τῆς λυτρώσεως ἀπὸ τὸ κακὸν τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ, διὰ δὲ τῆς πραγματοποιήσεως τῆς λυτρώσεως ἐν συνεργίᾳ μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ. Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ ἐνανθρωπήσας Θεός· «οὐκ ἄνθρωπον ἀποθεωθέντα λέγομεν ἀλλὰ Θεὸν ἐνανθρωπήσαντα»⁴², τονίζει ὡς εἰν ἀπευθύνετο πρὸς τοὺς Υἱοθετιστὰς τῆς ἀρχαιότητος. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο φύσεις, θείαν καὶ ἀνθρωπίνην, ὅπως ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ αἵλον καὶ ὕλικόν στοιχεῖον· ἀλλ' ἐνῶ εἰς τὸν ἄνθρωπον προέρχεται «ἐξ ἑτέρων ἕτερον», δηλαδὴ ἀπὸ δύο στοιχεῖα ἐν τρίτον, εἰς τὸν Χριστὸν παραμένον «ἐξ ἑτέρων τὰ αἰτά», ἦτοι οὗτος παραμένει Θεός καὶ ἄνθρωπος. Αἱ δύο φύσεις τοῦ Χριστοῦ συνέρχονται εἰς ἓν πρόσωπον, ἀλλ' ἡ ἀνθρωπίνη, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Λεοντίου ἐπικρατήσαν ὀρολογία, ὀρίζεται ὡς ἐνυπόστατος ἐν τῷ Λόγῳ, ἦτοι ὡς ἔχουσα ὑπόστασιν μόνον ἐν αὐτῷ καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ οὐσα ἀνυπόστατος. Ἡ θέλησις καὶ ἡ ἐνέργεια, ὡς δυνάμεις τῶν φύσεων καὶ ὄχι τοῦ προσώπου, εἶναι διπλαῖ. Δὲν θέλουν βεβαίως αἱ φύσεις, ἀλλὰ θέλει τὸ πρόσωπον, δηλαδὴ ὁ Χριστὸς, οὗτος ὅμως ἐν τῇ

39. Ἐκδόσις ἀκριβῆς 26.

40. Ἐκδόσις ἀκριβῆς 44. Βλ. καὶ *Περὶ θελήσεων* 19. PG 95.148b.

41. Ἐκδόσις ἀκριβῆς κατὰ σειράν 24, 97, 77 καὶ 44.

42. Ἐκδόσις ἀκριβῆς 97.

θελήσει χρησιμοποιεί αναλόγως τοῦ ἀντικειμένου εἴτε τὸ θεῖον εἴτε τὸ ἀνθρώπινον θέλημα, εἴτε ἀμφότερα ὑπὸ κατάστασιν ἀπολύτου ἑναρμονίσεως⁴³

Οὕτως ὁ Δαμασκηνὸς διδάσκει ἐν ἀντιθέσει μὲν πρὸς τοὺς Μονοφυσίτας ὅτι ὁ Χριστὸς κατὰ τὸ ἀνθρώπινον εἶχε φύσιν μὲ ὅλας τὰς ἀδυναμίας, ἐν ἀντιθέσει δὲ πρὸς τοὺς Νεστοριανοὺς ὅτι ἡ ἔνωσις τῶν δύο φύσεων ἦτο τοιαύτη, ὥστε οὗτος κατέβαλλε πῦσαν ἀδυναμίαν. Εἰς κανέναι ἀπὸ τοῦ Πατέρος τῆς Ἐκκλησίας δὲν παρουσιάζονται τόσον τελείως ἑναρμονισμένα τὰ δύο θελήματα, ὅσον εἰς τὸν Δαμασκηνόν.

Ὁ Χριστὸς διὰ τῆς διδασκαλίας του καὶ περισσότερο διὰ τοῦ παραδείγματος του ἐπαιδαγόγησε τὴν ἀνθρωπότητα, διὰ τῆς προσλήψεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀντεκαίνισεν αὐτήν, διὰ τῆς θυσίας ἐνίκησε τὸν Διάβολον, οὕτω δὲ ἤρθησαν ὅλαι αἱ συνέπειαι τῆς πώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Οὔτε ἡ σωτηρία οὔτε ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι κατορθωτὴ ἄνευ τοῦ πάθους καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ⁴⁴.

Τὰ πρότυπα τῆς ἀρετῆς

Ὁ Ἰωάννης τονίζει τὴν ἀνάγκην τῆς μιμήσεως τῆς ἀρετῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν φίλων αὐτοῦ οἱ ὁποῖοι εὐηρέστησαν τὸν Θεόν καὶ πρώτης ἐξ αὐτῶν τῆς Θεοτόκου, εἰς τὴν ὁποῖαν ἀφιέρωσε πλῆθος σελίδων, εἰς ἰδιαιτέρας ὁμιλίας ἢ εἰς εἰδικὰ κεφάλαια. Ἡ παρθένος Μαρία χαρακτηρίζεται ὑπ' αὐτοῦ Χριστοτόκος, διότι ἐγέννησε τὸν Ἰησοῖν Χριστόν, καὶ Θεοτόκος, διότι ἐδέχθη ἔνοιον τὸν Λόγον· τελειωθεῖσα ἤδη κατὰ τὴν παροῦσαν ζωὴν καταλαμβάνει τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὴν διαβάθμισιν τῶν Ἁγίων καὶ φθάνει μέχρι τοῦ βασιλικοῦ θρόνου τοῦ Υἱοῦ τῆς⁴⁵. Εἰς πανηγυρικοὺς λόγους καὶ ὕμνους ἐξιμνεῖται ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου ὡς πηγὴ εὐλογίας καὶ ἀνάβυσσος παντὸς ἀγαθοῦ· ἀλλ' ἡ ἀρμόζουσα εἰς αὐτὴν τιμὴ εἶναι ἢ τῆς προσκυνήσεως καὶ ὄχι τῆς λατρείας⁴⁶.

Οἱ Ἅγιοι εἶναι «φίλοι τοῦ Χριστοῦ» καὶ «τέκνα Θεοῦ». Τελειωθέντες ἐν τῷ θανάτῳ εἶναι ἄξιοι προσκυνήσεως καὶ αὐτοί, ὄχι βεβαίως ὡς ὁ βασιλεὺς, ἀλλ' ὡς οἱ θεράποντες τοῦ βασιλέως⁴⁷. Ἰδιαιτέρως οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὡς διδάσκαλοι τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀρετῆς, εἶναι διὰ τὸν Δαμασκηνὸν ὄχι μόνον οἱ ὁδηγοὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, ἀλλὰ καὶ τὰ πρότυπα τοῦ βίου εἶναι «μύσται» τῆς ἀληθείας⁴⁸ καὶ ἐργάται τῆς ἀρετῆς.

Εἰκόνες

Κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ, οἱ ὁπαδοί του ἀπέρριπτον αἱ κατεδίκαιον τὴν χρῆσιν τῶν εἰκόνων τῶν θείων προσώπων, διότι αὐτὴ συνεδέοντο ἀρρήκτως μὲ τὴν εἰδωλολατρίαν. Κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον πολλοὶ Ἐθνικοί, ὡς καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Τουλιανός, ἠναγκάσθησαν νὰ

43. *Ἐπίσκοπος Δαμασκῆς* 47, 57B.

44. *Εἰς τὴν σοφίαν* 3, PC 96,581C.

45. *Εἰς τὴν Κοίτην* 2,11, PC 96,737.

46. *Περὶ εἰκόνων* 3,41.

47. *Ἐπίσκοπος Δαμασκῆς* 88.

48. *Περὶ νηοσταύων* 3, PC 95,68C.

συγγράψουν έργα, διά να τονίσουν την συμβολική σημασίαν τῶν εικόνων, λέγοντες ὅτι οἱ οὐράνιοι θεοὶ εἶναι εἰκόνες τῶν νοητῶν θεῶν, τὰ δὲ ἀγάλματα εἶναι σύμβολα τῶν οὐρανίων θεῶν. Οἱ εἰκονομάχοι αὐτοκράτορες συνέχισαν τὴν αἰσθητὴν παράδοσιν τοῦ ἀρχαίου Χριστιανισμοῦ, ἀλλ' ἤδη τὰ πράγματα εἶχον ἀλλάξει, διότι ὁ μὲν κίνδυνος τῆς εἰδωλολατρίας εἶχε παρέλθει πλέον, ἡ δὲ Ἐκκλησία εὗρισκεν ἀναγκαῖον νὰ προσφέρῃ εἰς τοὺς Χριστιανιστοὺς αἰσθητὰ μέσα ἀφοσιώσεως καὶ διδαχῆς.

Ὁ Ἰωάννης παραθεωρεῖ τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης διὰ τὴν μνημονευθεῖσαν ἤδη παρέλευσιν τοῦ κινδύνου ὀλισθήσεως εἰς τὴν εἰδωλολατρίαν, κατὰ τὰ ἄλλα δὲ χρησιμοποιεῖ τὴν συμβολικὴν θεωρίαν. Ἡ εἰκὼν εἶναι σύμβολον ἐκφράζον τὸ ἀνεκφραστον καὶ ἐπὶ πλέον περιγράφον τὸν βιημὸν ἀναβάσεως πρὸς τὸν Θεόν, διότι «ἢ τῆς εἰκόνος τιμὴ πρὸς τὸ πρωτότυπον διαβαίνει»⁴⁹, ὡς εἶχεν εἶπει εἰς ἄλλην ἀναφορὰν ὁ Μέγας Βασίλειος, ἀλλ' εἶναι συγχρόνως καὶ μέσον διαπαιδαγωγήσεως τῶν πιστῶν, παραδειγματιζομένων διὰ τῆς θέας τῶν μορφῶν καὶ τῶν σκηνῶν ἐκ τοῦ βίου τῶν ἱερῶν προσώπων. Ἐπειδὴ ὁ πρωτορχικὸς λόγος ἦτο περὶ τῆς εἰκονίσεως τοῦ Χριστοῦ, κατὰ τὴν ἐριδα ἐχρησιμοποιήθη καὶ ἡ χριστολογία πρὸς δικαιολόγησιν τῶν ἐκυτέρωθεν ἀπόψεων. Οἱ εἰκονοκλάσαι, ἰσχυριζόμενοι διὰ τῆς εἰκόνος διαχωρίζεται ἡ ἀνθρωπίνη φύσις τοῦ Χριστοῦ διὰ νὰ εἰκονισθῇ, κατηγοροῦν τοὺς ἀντιπάλους των ὡς νεστοριανίζοντας· οἱ εἰκονόφιλοι, ἰσχυριζόμενοι ὅτι διὰ τῆς ἀρνήσεως τῆς εἰκονίσεως μαρτυρεῖται ἀπόρρησις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Χριστοῦ, κατηγοροῦν τοὺς ἀντιπάλους των ὡς μονοφισιτιζοντας.

Σωτηρία

Κατὰ τὸν Δαμασκηνὸν θεμέλιον τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ μυστήριον τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ ἄνθρωπος ἀνέλαβε τὰς ἀρχαίας δυνάμεις του. Πρῶτα μέσα ἐπιταίξεως τῆς σωτηρίας εἶναι ἡ πίστις, ἡ ἀδίστακτος ἀποδοχὴ τῶν δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἡ συνύπαρξις τῆς ἀρετῆς· «αὕτη δὲ (ἡ πίστις) τελειοῦται πᾶσι τοῖς νομοθετηθεῖσιν ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, ἐργῶ πιστείουσου, εὐσεβοῦσα καὶ τὰς ἐντολάς πράττουσα τοῦ ἀνακαινίσαντος ἡμᾶς»⁵⁰. Ὡς μοναχὸς ὁ Δαμασκηνὸς ἐξαίρει τὴν ἐπίδοσιν εἰς ἠθικὰ ἔργα καὶ εἰς τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν πειρασμῶν, παραλλήλως δὲ τονίζει καὶ τὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν λατρείαν καὶ διὰ τῶν πραγματειῶν καὶ διὰ τῶν ὕμνων του.

Πίστις καὶ ἀρετὴ ὀλοκληρώνονται διὰ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας. Μολονότι ὁ Ἰωάννης γνωρίζει καὶ μνημονεύει παρεμπιπτόντως καὶ ἄλλα μυστήρια, ἀσχολεῖται ἰδιαίτερος μὲ τὰ δύο κυριώτερα ἐξ αὐτῶν, βάπτισμα καὶ θεῖαν εὐχαριστίαν. Λιδάσκει ὅτι, ὡς ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι διπλῆ, οὕτω καὶ τὰ μυστήρια ἔχουν διττὸν χαρακτήρα, ὁρατὸν καὶ ἀόρατον. Τὸ βάπτισμα παρέχει ἄφεσιν μὲν τῶν ἁμαρτιῶν

εις ἄλλους, χάριν δὲ εἰς ὄσους ἔχουν τὴν κατάλληλον προσληπτικὴν ἱκανότητα γίνεται δι' ὕδατος καθαρίζοντος τὸ σῶμα καὶ Πνεύματος ἀνακαινίζοντος τὸ κατ' εἰκόνα. Εἰς τὴν θείαν εὐχαριστίαν τὰ στοιχεῖα «μεταποιούνται», ἤτοι καθίστανται σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, καὶ δὲν δέχονται ἁπλῶς μέσα των τὸ σῶμα καὶ αἷμα αὐτοῦ· «ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος μεταποιούνται εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Θεοῦ». Ἡ μεταποίησις αὐτὴ εἶναι θαῦμα, ἀνάλωγον πρὸς τὸ θαῦμα τῆς ἐνανθρωπήσεως⁵¹.

Ἐν μέσον πρὸς τὴν τελειώσιν εἶναι καὶ ἡ ἀποταγή. Πάντα τὰ ἀνθρώπινα εἶναι μάταια, πλοῦτος καὶ δόξα εἶναι πρόσκαιρα, καὶ πρέπει ν' ἀντιμετωπίζονται ὑπὸ τοιαύτην μόνον ἐννοίαν. Ὅπως ὁ Δαμασκηνὸς ἐγκατέλειψε τὸ πλουτοφόρον ἀξίωμα εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ χαλίφου καὶ ὁ Βαρλαάμ περιεφρόνησε τὸ βασίλειον, οὕτω καὶ πᾶς Χριστιανὸς πρέπει νὰ πράττη ἀνάλωγος.

Ὁ Ἰωάννης τοποθετεῖ τὴν κορείαν τῆς λυτρώσεως καὶ τελειώσεως εἰς εὐρύτερον χώρον, δηλαδή εἰς τὸ ὅλον σύστημα τῆς ἀσκητικῆς διδασκαλίας. Πίστις καὶ ἔργα, εἶναι δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι παραλληλίζονται μὲ τὰ ζεύγη λόγων καὶ ἀρετῶν, θεωρίας καὶ πράξεως⁵². Ἡ τελεία ζωὴ συνίσταται εἰς κινήσιν τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεόν, αὐτὴ δὲ ἡ κίνησις ἡ ὁποία ὁδηγεῖ εἰς ἐκεῖνον τὸν διπλοῦν δρόμον τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ λόγου, τῆς πίστεως καὶ τοῦ ἔργου, καθοδηγεῖται ἡ ἴδια ἀπὸ τὴν γνῶσιν, ἡ ὁποία κατέχει σπουδαίαν θέσιν εἰς τὴν θεολογίαν τοῦ Ἰωάννου, καὶ δὴ ἐν μέρει ὑπὸ ὀρθολογικὴν ἐννοίαν.

Ἡ γνώμη τῶν νεωτέρων, ὅτι ὁ Ἰωάννης περιφρονεῖ τὸ μυστικὸν στοιχεῖον τῆς τελειώσεως εἶναι ὑπερβολικὴ. Ἄν καὶ ὑπερτονίζει τὴν σημασίαν τῆς συμμετοχῆς τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀρετῆς εἰς τὸ μυστήριον τῆς ἐνανθρωπήσεως, ἀναφέρεται ἐνίοτε καὶ εἰς τὴν θέαν τοῦ Θεοῦ ἐντὸς τοῦ θείου φωτός⁵³. Ὑπὸ ὠρισμένας συνθήκας τὰ πάντα εἶναι γεμῆτα φῶς, ὅπως εἰς τὴν ἀνάστασιν.

«Νῦν πάντα πεπλήρωται φωτός,
οὐρανός τε καὶ γῆ καὶ τὰ καταχθόνια»⁵⁴.

Ἐν τέλει ἡ θέσις τοῦ ἀνθρώπου ἐναντι τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀφ' ἐνὸς μὲν ἠθικῆ, ἀφ' ἑτέρου δὲ μυστικῆ. Ἠθικὴ εἶναι ἡ ὁμοίωσις, ἐφ' ὅσον «οὐ θέλει ὁ Θεὸς μόνος εἶναι δίκαιος, ἀλλὰ πάντας ὁμοιοῦσθαι αὐτῷ κατὰ δύναμιν»⁵⁵. Μυστικὴ εἶναι ἡ συνδιάλεξις μὲ τὸν Θεόν, ἡ διαμονὴ εἰς αὐτόν, ἡ ἀπόλαυσις αὐτοῦ⁵⁶.

Ἡ πολιτεία

Διαπρίβων εἰς κράτος μὴ χριστιανικὸν ὁ Δαμασκηνὸς, ἐγνώριζε διαγμῶς καὶ πιέσεις κατὰ τῶν Χριστιανῶν, ἀλλὰ δὲν ἦτο σινηθισμένος εἰς παρεμβάσεις τῆς πολιτείας εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ὑποθέσεις τῆς Ἐκκλησίας. Ἐξ ἄλλου ἡ πλήρης ταῦτισις πολιτείας καὶ θρησκείας εἰς τὴν μουσουλμανι-

51. Ἐκδοτικὴ ἀκριβής 86.

52. *Εἰς Ἀριστότεμον* 5, PG 96.768A,B.

53. *Εἰς τὸ Γενέσιον Μαρίας* 1,9, PG 96.676B.

54. *Κανὼν Ἀναστάσεως* γ'.

55. Ἐκδοτικὴ ἀκριβής 92.

56. *Εἰς τὸ Γενέσιον τῆς Θεοτόκου* 1,9.

κὴν θεοκρατίαν ἐγέννησε τὴν κεκοιῖθυσίν του· περὶ τῆς ἀνάγκης πλήρους ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας. Αἱ κατὰ τῶν εἰκόνων διὰ διαταγμάτων κατοχυρωθεῖσαι αἰθαίρετοι ἐνέργειαι τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος I^ο ἐτόνωσαν περισσότερο τὴν κεκοιῖθυσιν ταύτην. Ὁ Λέων, σπινερίζων τὰς ἀπὸ τοῦ Εὐσεβίου Καίσαρειῆς προταθείσας πολιτειακοτικὰς ἀντιλήψεις, ἐφρόνει ὅτι εἶχε δικαίωμα ἐπεμβίσεως καὶ ἐτόνιζε, γράφων πρὸς τὸν πάπυ, τὴν ἱερατικὴν του ἰδιότητα, «βασίλευς εἰμι καὶ ἱερεὺς»⁵⁷ ἀλλ' εἰς τοῦτο ἀπήντα ὁ Λαμιασκηνός «οὐ δέχομαι βασιλέα τυραννικῶς τὴν ἱερωσύνην ἀρπάζοντα ... οὐ πείθομαι βασιλικοῖς κανόσιν διατάττεσθαι τὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ πατερικαῖς παραδόσεσιν»⁵⁸.

Τὰ ἔργα

Τὰ τῶν ἐσχάτων ὁ Δαμιασκηνός παρουσιάζει σύμφωνα μὲ τὴν παράδοσιν. Φέρει ἀποδείξεις περὶ τῆς ἀνυστάσεως τῶν σωμάτων, ἀναλόγους πρὸς τὰς τοῦ Ἀθηναγόρου· πρῶτον, τὴν δικαιοκίνητην τοῦ Θεοῦ, ἣτις ἀπαιτεῖ τιμωρίαν τῶν ἀδίκων καὶ ἀνταμοιβὴν τῶν ἀγαθῶν, ὅπερ δὲν συμβαίνει πάντοτε κατὰ τὸν παρόντα βίον· δεύτερον, τὴν ἀνάγκην δικαίας ἀνταποδόσεως εἰς ψυχὴν καὶ σῶμα ταυτοχρόνως, διότι ἀμφότερα εἰργάσθησαν ἐν συμφωνίᾳ τὰ κακὰ καὶ τὰ ἀγαθὰ· τρίτον δέ, μαρτυρίας ἐκ τῆς Γραφῆς⁵⁹. Μεγάλην σημασίαν ἀποδίδει εἰς τὰ μνημόσυνα, τὰ ὁποῖα ὠφελοῦν καὶ τοὺς κοιμηθέντας καὶ τοὺς ἐπιζῶντας.

ΕΠΙΛΟΓΕΣ

Ὁ Ἰωάννης Δαμιασκηνός μὲ τὸ πολύπλευρον καὶ ἐπιβλητικὸν ἔργον του ἄφησε τὴν σφραγίδα του ἐπὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς θεολογίας τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας κατὰ ποικίλους τρόπους. Κατὰ τὴν σημερινὴν ἀξιολόγησιν ἔχει ἐπιβληθῆ εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἐκκλησίαν ὑπὸ τριπλὴν ἰδιότητα· ὡς ἀπολογητὴς τῶν εἰκόνων, ὡς ἕμνογράφος καὶ ὡς δογματικὸς θεολόγος. Ἀπὸ τῆς πρώτης ἀπόψεως τὸ ἔργον του ἄφησεν ἡμέσως τὰ ἴχνη του εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας, διότι ἀπέτελεσε βᾶσιν διὰ τὴν ἀπόφασιν τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἡ ὁποία διεκήρυξε ὅτι τοῦτον, τὸν Ἰωάννην, «ὁ Θεὸς ἐδόξασεν», καὶ διὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς λατρείας πάλιν τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάννου κοσμεῖ τὰ λειτουργικὰ βιβλία ὡς ἐνδεικτικὸν τοῦ ποιητοῦ πλήθους κανόνων καὶ τροπαρίων, ἰδιαιτέρως δὲ τοῦ διαμορφωτοῦ τοῦ ὀκταήχου συστήματος μελωδίας. Δυστυχῶς σήμερον δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ διακρίνωμεν τὰ μελωδικὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα προσέθετεν ὁ Δαμιασκηνός εἰς τὰς ἀκολουθίας τῆς Ἐκκλησίας, ἂν καὶ ὑποκεινόμεθα ὅτι ἦσαν σπουδαῖα. Εἰς τὸ μεταρρυθμιστικὸν πρόγραμμα τῶν Ἰσαύρων, πλὴν ἄλλων, καὶ ἡ μουσικὴ δὲν εἶχε θέσιν, οὕτω δὲ διεκόπη ἐπὶ τινα χρόνον ἡ μελωδικὴ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις εἰς τὸ Βυζάντιον, ὄχι ὁμοῦ καὶ εἰς τὰς ἀραβοκρατομένας

MANI 12, 976.
Ἐπὶ εἰκόνων 2, 16.
Ἐκδόσεις ἀκριβῆς 100.

χώρας. Ὁ Ἰωάννης λοιπὸν πρέπει νὰ ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νὰ συντηρήσῃ τὸ μελωδικὸν σίστημα, νὰ τὸ ἀνασυγκροτήσῃ καὶ νὰ τὸ ἀναπτύξῃ μαζὶ μὲ τὴν ὑμνογραφικὴν του προσφορὰν.

Τώρα, ὡς πρὸς τὸ τρίτον σημεῖον ὁ Δαμασκηνὸς ἀναγνωρίζεται ὡς ὁ κατ' ἔξοχον δογματικὸς τῆς Ὀρθοδοξίας, ἀλλ' εἶναι περιεργὸς ἢ δυσεξήγητος ἢ καθυστερησις τῆς ἀναγνωρίσεώς του ἐπὶ μακρὸν χρόνον. Ὁ Φώτιος οὔτε κἂν τὸν ἀναφέρει, διὰ πρώτην δὲ φοράν γίνεται περὶ αὐτοῦ ἐπίσημος λόγος εἰς τὰς συνόδους τοῦ 1156, ἂν καὶ τὸ ἔργον του εἶχε χρησιμοποιηθῆ καὶ προηγουμένως· ὁ δὲ χρησιμοποίησας αὐτὸ πρῶτος δὲν εἶναι πάντως ὁ Εὐθύμιος Ζυγαβηνός, ὡς λέγεται, ἀλλ', καθ' ὅσον εἶναι ἕως τώρα γνωστὸν, ὁ Νικήτας Στηθάτος εἰς τὸ *Περὶ ψυχῆς* ἔργον του, γραφέν περὶ τὸ 1075⁶⁰.

Πρὸς ἀξίησιν τῆς καθυστερήσεως ταύτης φέρεται ὁ λόγος ὅτι τὰ ἔργα τοῦ Δαμασκηνοῦ, γραφέντα εἰς τὴν ἀραβικοκρατομένην Παλαιστίνην, δὲν ἦσαν γνωστὰ εἰς τὸν βυζαντινὸν κόσμον, τοῦτο ὁμῶς εἶναι ἀβέβητον, διότι καὶ τὰ περὶ εἰκόνων κείμενα τοῦ Ἰωάννου ἐκεῖ εἶχον γραφῆ, ἀλλ' ἦσαν γνωστὰ παντοῦ, ὡς καὶ οἱ ἔμνοι του. Πρέπει μάλιστα νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἡ χειρόγραφος παράδοσις τῶν ἔργων του φθάνει μέχρι καὶ τοῦ θ' ἀκόμη αἰῶνος. Ὑποθέτομεν ὅτι ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον οἱ βυζαντινοὶ θεολόγοι τῶν τριακοσίων ἐτῶν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωάννου, ἂν καὶ γνωρίζουν τὰ θεολογικὰ ἔργα του, δὲν τὰ χρησιμοποιοῦν καὶ δὲν παρακρίμπουν εἰς αὐτὰ, εἶναι ὅτι δὲν εἶχον διαπιστώσει τὴν δογματικὴν ἀξίαν των. Ἐφ' ὅσον ὁ ἴδιος ἐδήλωνεν ὅτι δὲν θὰ εἶπη τίποτε ἰδικόν του, ἀλλὰ θὰ μεταφέρῃ εἰς τὰ ἔργα του πᾶν ὅ,τι καλὸν καὶ ὀρθὸν ἔχουν διδάξει οἱ παλαιοὶ πατέρες, οἱ δὲ μετέπειτα θεολόγοι παρετήρουν ὅτι πράγματι οὗτος ἀνεκεφαλαιῶνεν τὰ λεχθέντα ὑπὸ τῶν παλαιωτέρων, προετίμων οὗτοι νὰ ἀνατρέχουν ἀπ' εὐθείας εἰς τὰς πηγάς.

Ὁ Ἰωάννης ὁμῶς δὲν εἶναι ἀντιγραφεὺς οὔτε συλλογεὺς· εἶναι, θὰ ἐλέγομεν, ἄρμωστος καὶ ἐναρμονιστὴς τῆς διδασκαλίας τῶν Πατέρων. Ἐκλέγει τὰς γνώμας αὐτῶν, τὰς ἀποκαθαίρει, τὰς συγκρίνει, τὰς ἐναρμονίζει καὶ τὰς ἐκθέτει μὲ ἀπαράμιλλον σαφήνειαν καὶ ἀκρίβειαν. Ὅταν οἱ μεταγενέστεροι ἀντελήφθωσιν τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου του, τὸν ἔθεσαν ὡς γνώμονα περὶ τῆς διακρίσεως τοῦ ὀρθοῦ καὶ τοῦ ἐσφαλμένου. Οὕτω πλέον ὁ Εὐστράτιος Νικαίας χαρακτηρίζει αὐτὸν ὡς «στοιχειωτὴν τοῦ δόγματος»⁶¹ καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Ἀκροπολίτης διατείνεται ὅτι οὗτος, συγκρινόμενος πρὸς τοὺς τρεῖς μεγάλους ἱεράρχας, δὲν εἶναι ἁπλῶς ἐφάμιλλος ἢ συνάμалλος αὐτῶν, ἀλλ', ἀκριβὲς ἀπεικόνισμά των. Τροπάριον τῆς πρὸς τιμὴν του ἀκολουθίας λέγει

«Τί σε ὀνομάσωμεν, ὄγιε;
 Θεολόγον Ἰωάννην ἢ Δαβὶδ τὸν μελωδόν;
 Ἰωάννη γλαυκορρῆμον, φαινόντιτε ἄστηρ,
 ὁ τῆ ἀγλῆ τῆς Τριάδος ἐλλαμοθεὶς τὸ ὀπτικόν.

60. Ἐπὶ παραδείγματι εἰς παρ. 37 χρησιμοποιοεὶ ἐρώτησιν τῆς *Ἐκδόσεως* 36 μὲ τὴν ἐνδειξιν ὡς καὶ τὴν κεφαλαιοποιεῖται πρὸ ἡμῶν.

61. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ Βιβλιοθήκη*, σ. 70.

Εὐπέδως εἰς τὸν γνόφον τὸν τοῦ Πνεύματος,
 τοῦ θεοῦ ἐμνήθης τὰ ἀπόρητα.
 Λαμπροδοῦχον φαιεσφόρον, εὐκλεῆ ὑψηγητὴν;
 Λειτουργὸν ἢ θεωρὸν τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ;⁶²

Ἡ Ἐκδωσις Ὀρθοδόξου πίστεως κατέστη ἕκτοτε ὁ κανὼν, ὁ ὁποῖος ὤριξε τὴν μέθοδον καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν δογματικῶν ἐγχειριδίων, καὶ δὴ ὄχι μόνον τῶν ὀρθοδόξων.

Πράγματι κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Σταυροφοριῶν τὸ ἔργον τοῦτο ἐγινε γνωστὸν καὶ εἰς τὴν Δύσιν, ὅπου μετεφράσθη εἰς τὴν λατινικὴν, ὀλόκληρον μὲν περὶ τὸ 1150 ὑπὸ τοῦ Βουργουνδίου Πιζάνου, κατὰ τμήματα δὲ ὑπὸ πολλῶν ἐνωρίτερον, οὕτω δὲ ἠδυνήθη νὰ ἐπηρεάσῃ σημαντικῶς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς σχολαστικῆς θεολογίας. Ὁ Θωμᾶς Ἀκινίτος, ὅστις ἐχρησιμοποίησε τοῦτο ἀφθόνηως, ἠκολούθησε τὴν δομὴν αὐτοῦ εἰς τὸ ἔργον του *Summa theologiae*. Ὁ πάπας Λέων ΙΓ' ἀνεκήρυξεν αὐτὸν διδάσκαλον τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἁγίου.

Ἡ αἰρῆτις τῆς ἀπτηχέσεως τῶν ἔργων τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, καὶ δὴ πολὺ ἔνωρίς, δεικνύεται ἐκ τοῦ πλήθους τῶν μεταφράσεων αὐτῶν εἰς τὰς ἀρχαίας ἀνατολικὰς γλώσσας· συριακὴν, γεωργιανὴν, ἀρμενικὴν, ἀραβικὴν καὶ ἄλλας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Εἰσαγωγικά

A. KALLIS, «Handapparat zum Johannes Damaskenos-Studium», *Ostkirchl. Studien* 16(1967), 200–213.

M. GERARD, *Clavis Patrum Graecorum* III, Turnhout 1979, ὁρ. 8040–8127.

ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΕΡΟΣΟΜΥΣΙΣ, *Βίος Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ*, PG 94,429–490.

ΑΝΩΝΥΜΟΥ, Ἔτος βίος Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΥΣ, *Ἀνάλεκτα Τερμοῦ*, Στοιχειολογίς 4(1897), 271–302, 303–350.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ, *Ἐπιτομὴ*, PG 140, 812–885.

ΜΕΛΑΙΑ ΜΟΝΑΧΟΣ, ἀραβικὸς βίος, C. BASCH, *Harissa* 1912, μετὰ ἀγγλικῆς μεταφράσεως Μετάφρασις γερμανικῆ G. GHAF, *Katholik* 2(1913), 164–190, 320–331.

M. CORDELLI, «Damascénica», *Or. Christiana* 8(1928), 45–104. Ἔτος βίος ἑλλ.

S. VAHLE, «Date de la mort de saint Jean Damascéne», *Échos d'Orient*, 9(1906), 28–30. Ἔτος θεοῦτου.

C. BERTANI, *Vita di San Giovanni Damasceno*, Monza 1899.

Γενικά ἔργα

M. ΑΠΟΣΤΟΛΙΝΗ, *Ἠμεῖς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ*, Ἀθήναι 1837.

ΚΩΝΣΤ. ΣΤΡΑΤΟΥΛΗΣ, «Ὁ ἅγιος Ἰωάννης Δαμασκηνός ὡς φιλόσοφος καὶ θεολόγος», *Εἰσαγγ. Κήρυξ* 9(1863), ὁρ. 428.

F. H. J. GRUKIELIENEK, *Joh. Damascenus*, L. trecht 1876.

- J. LANGEN, *Joh. von Damaskus*, Gotha 1879.
- F. KATTENBUCH, «Joh. von Damaskus», *Realenz. für prot. Theol. und Kirche* 9 (Leipzig 1901²), 286–300.
- A. CAREVSKIJ, *Sv. Joan Damaskin kak pravoslavnij bogoslov i cerkovnyj christianskij pedagog*, Kasan 1901.
- K. BORNHAUSER, *Die Vergottungslehre des Athanasius und des Johannes Damascenus*, Gütersloh 1903.
- K. I. ΔΥΟΒΟΥΝΙΣΤΗΣ, *Ιωάννης ὁ Δαμασκηνός*, Ἀθήναι 1903.
- V. ERMONT, *Saint Jean Damascène*, Paris 1904.
- D. AINSLEE, *John of Damaskus*, London 1906⁴.
- K. BURKHARD, «Joh. von Damaskus' Auszüge aus Nemesius», *Wiener Erasm.* (1909), 89–101.
- J. BILZ, *Die Trinitätslehre des hl. Johannes von Damaskus*, Paderborn 1909.
- ΧΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων*, Ἱεροσόλυμα 1910, 278–297.
- ΙΩ. ΦΟΥΚΑΙΔΗΣ, «Κύριλλος ὁ Σκυθοπολίτης καὶ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός», *Νέα Σιών* [X(1910)], 189–204.
- PANTELEIMON HIEROMONACH, «Die Anthropologie nach den Schriften des hl. Joh. Damascenus», *Bogosl. Vestnik* 1914, 468–495.
- ST. TYSZKIEWICZ, «Der hl. Joh. von Damaskus und die russische antirömische Polemik», *Zeit. für Kath. Theol.* 43(1919), 78–104.
- ΙΩ. ΦΟΥΚΑΙΔΗΣ, «Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός καὶ Κοσμάς ὁ κατὰ πνεῦμα ἀδελφός αὐτοῦ», *Ἐκκλ. Φόρος* 21(1922), 357–440. Τὸ αὐτό, *Ἐπερ. Λαύρα Σάβα τῆς ἡμετέρας*, Ἀλεξάνδρεια 1927, 285–369.
- J. GRAF, *Die Psychologie des Joh. Damascenus*, 1923.
- M. JUGIE, «Saint Jean Damascène», *Dict. Théol. Cath.* 8(1924), 693–751.
- V. A. MITCHELL, *The mariology of S. John Damascene*, Kirkwood 1930.
- O. LOTZIN, «La psychologie de l'acte humain chez S. Jean Damascène et les théologiens du XIII^e s. occidentals», *Rev. Thomiste* 36(1931), 631–661.
- D. FECDORU, *Viata of Joan Damascine*, μεθ' ἑλληνικῆς περὶλήψεως, Bucaresti 1935.
- C. STEVALLI, *La mariologie de S. Jean Damascène*, Rome 1936.
- H. MENGES, *Die Biberlehre des hl. Johannes von Damascus*, Münster 1938.
- G. BONFIGLIOLI, «Lo stato primitivo e il peccato originale in San Giovanni Damasceno», *Scuola Cattolica* 67(1939), 423–450. — «La giustizia originale in San Giovanni Damasceno», *Scuola Cattolica* 67(1939), 554–573.
- ΙΩ. ΚΑΡΜΙΡΗΣ, *Ἡ δογματικὴ διδασκαλία τοῦ ἱωάννου Δαμασκηνοῦ ἀνέντιμον*, Ἀθήναι 1940.
- M. FRANCESCONI, *La dottrina del Damasceno sulla predestinazione*, Roma 1945.
- P. N. AKHIAN, «Joh. von Damascus in der armenischen Literatur», *Handes Amstotah* 61(1947), 2166.δ.
- G. HOFMANN, «Joh. Damascenus, Rom und Byzanz 1054–1500», *Orient. Chr. Per.* 16(1950), 177–190.
- R. P. BLAKE, «Deux lacunes comblées dans In Passio XX monachorum Sabaitarum», *An. Boll.* 68(1950), 27–43.
- A. LABRY, *L' influence liturgique et musicale de S. Jean de Damas*, Harissa 1950.
- J. NASRALLAH, *S. Jean de Damas*, Harissa 1950.
- J. M. HOECK, «Stand und Aufgaben der Damascenus-Forschung», *Orient. Chr. Per.* 17(1951), 5–60.
- J. GROSS, «Hat Joh. von Damascus die Erbsünde gelehrt?», *Zeit. für Rel. und Geistesg.* 1953, 118–135.
- J. FERRONI, «La dottrina della Vergina Nuova Eva secondo S. Giovanni Damasceno», *Ma-nanum* 17(1955), 1–36.

- J. J. MEEHAN, «The image of God in man according to the doctrine of St. John Damascene», Manila 1954.
- B. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, «Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός», *Ὀρθόδοξια* 31(1956), 331-341, 497-504, 32(1957), 67-76, 485-494. - «Μυστήριον in the sacramental teaching of John of Damascus», *Studia Patrist. II* (Berlin 1957), 167-174. - «Ἠ περὶ τῆς Θεοτόκου διδασκαλία τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ», *Ἐξαγγελιστὴν ἐκ Ἀ' Ἀλιβεζίου*, Ἀθήναι 1958, 570-578.
- A. TH. KIRBY, «Jean Damascène et l' Islam», *Proche Or. Chrét.* 1957, 44-63. *Les théologies byzantine et l' Islam*, Louvain, Paris, 1969², 49-65.
- ΑΙΜ. ΤΣΙΡΙΑΝΑΚΗΣ, «Ἡ συμβολὴ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς Θεολογίας», *Ἄκτινες* 21(1958), 441-448.
- S. LAVRENTIEV, *St. Joann Damaskin Kak pobornik ikonoportanija*, Moskva 1958.
- Γ. ΜΑΥΡΙΚΗΣ, «Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός», *Νέα Σίβηρ* 53(1958), 131-144, 54(1959), 43-51.
- H.-G. BUCK, *Kirche und theologische Literatur im byz. Reich*, München 1959, 476-486.
- K. RYDZIMOND, *La christologie de S. Jean Damascène*, Epta 1959.
- J. M. HODGKIN, «John von Damaskus», *Lex. Theol. u. Kirche* 5(1960), 1023-1026.
- Α. ΛΙΕΛ, «La polemique damascénienne et son influence sur les origines», *L'élaboration de l' Islam*, Paris 1961, 61-85.
- A. KIRBYEV, *St. Joann Damaskin i ego hugolovskie vozrenenija po sočineniju*, Leningrad 1961.
- L. SWANEY, «John Damascene and divine infinity», *New Scholasticism* 35(1961), 76-106. «John Damascene's infinite sea of essence», *Studia Patrist.* 6(1962), 248-267.
- C. VOICU, «La mère de Dieu dans la théologie de Saint Jean Damascène», *Mitrop. Otten* 14(1962), 165-184.
- A. KALLIS, *Der menschliche Wille in seinem Grund und Ausdruck nach der Lehre des Joh. Damaskenos*, Münster 1965.
- J.-M. SAUGET, *Bibliotheca Sacra* 6(1965), 451-455.
- ΠΑΝ. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, «Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός», *Θρησκ. Ζητ.* Ἐγκυκλ. 6(1965), 1218-1231.
- LUISE-MARIE ANTONIOTTI, «La volonté divine antécédente et conséquente selon Saint Jean Damascène et Saint Thomas d' Acquin», *Rev. Thomiste* 73(1965), 52-77.
- ΑΙΜ. ΤΣΙΡΙΑΝΑΚΗΣ, «Ἡ περὶ Ἐκκλησιαστικῆς καὶ μυστηρίου διδασκαλίᾳ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ», *Θεολογία* 39(1966), 50-88, 226-243. - «The anthropology of Saint John of Damascus», *Θεολογία* 38(1967), 533-548.
- N. ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ, «Φιλοσοφία καὶ δογματικὴ διδασκαλίᾳ τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ», *Ἐπετηρίς Θεολ. Σχολῆς Θεσσ.* 14(1969), 251-324.
- J. GRÉGOIRE, «La relation éternelle de l' Esprit au Fils d' après les écrits de Jean de Damascus», *Rev. Hist. Ecclési.* 64(1969), 713-755.
- D. J. SAHAS, *Encounter and refutation. John of Damascus' attitude towards the Muslims and his evaluation of Islam*, Hartford Conn. 1969. - *John of Damascus on Islam. The heresy of Ishmaelites*, Leiden 1972.
- M. O' ROURKE BOYLE, «Christ the Eikon in the Apologies for the holy images of John of Damascus», *Gr. Orth. Theol. Rev.* 15(1970), 175-186.
- C. ΓΗΡΟΚΙΩΝΙΔΗΣ, «Ἡ διδασκαλίᾳ τῆς ὑποστατικῆς ἐνώσεως κατὰ Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν», *Orthodoxia Bucur.* 23(1971), 181-193.
- B. SCHULTZE, «Das Beien Jesu nach Johannes von Damaskus», *Byzantinisch-patristische Ostchristliche Anthropologie. Photius und Johannes von Damaskus*, *Or. Chr. Period.* 38(1972), 172-194.
- A. ΘΗΡΙΑΡΟΥ, «Ὅψεις τινὲς τῆς περὶ καινοῦ, θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἱερῶν εἰκόνων διδασκαλίᾳ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ», *Θεολογία* 43(1972), 57-90.

- B. STÜDER, «S. Jean Damascène», *Dict. Spirit.* 8(1972), 452-466.
- N. C. BUZESCU, «Hristologia sf. Ioan Damaschin», *Studii Teologice* 27(1975), 687-700.
- N. CHITESCU, «The Christology of St. John of Damascus», *Εκκλ. Φόρος* 58(1976), 302-356.- «A doua persoana a sf. Treimi in doctrina sf. Ioan Damaschin», *Orthodoxia Bucur.* 28(1976), 305-348.
- TH. NIKOLAU, Die Ikonenverehrung als Beispiel ostkirchlicher Theologie und Frömmigkeit nach Johannes von Damaskos», *Ostkirchl. Studien* 25(1976), 138-165.
- Χρ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΔΗΣ, *Παριστολογική διδασκαλία του έν άγιας Πατρός ημών Ιωάννου του δαμασκηνού* Αθήνα 1976.
- JOHN ROMANIDES, «The christological teaching of St. John of Damascus», *Εκκλ. Φόρος* 58(1976), 232-269.
- B. SCHULTZE, «Joh. von Damaskus, Joh. Chrysostomus, Eusebius von Caesarea über Bekenntnis und Fall des Petrus», *Orient. Chr. Period.* 42(1976), 37-75.
- Μ. ΒΟΥΤΙΛΑΙΝΕΣ, «Funeracion Johannes Damaskolinien», (Ο άγνωστος Ιωάννης Δαμασκηνός), *Orthodoxia* 25(Ελσίνκι, 1976), 115-127.
- A. SICLARI, «Il pensiero filosofico di Giovanni di Damasco nella critica», *Aevum* 51(1977), 348-383.- *Giovanni di Damasco, la funzione della Dialectica*, Perugia 1978.- «La dialectica di Giovanni di Damasco e la Summa logicae di Guglielmo di Occam», *Sprache und Erkenntnis im Mittelalter* 1, Berlin 1981, 476-487.
- C. N. ISIRPANLIS, «The problem of free will and evil in John of Damascus», *Εκκλ. Φόρος* 59(1977), 266-287.
- M. VOLTAINEN, «Rote et limites d' une conception juridique du salut chez Jean Damascène», *Rev. Sc. Phil. Theol.* 62(1978), 189-209.
- D. ΡΑΪΤΕΑ, «Inveritatura Sf. Ioan Damaschin despre Maiaa Domnului», *Orthodoxia Bucur.* 32(1980), 501-520.
- V. JONTA, «Sfintul Ioan Damaschinul, aparator al cultului sfintelor icoane», *Studii Teol.* 32(1980), 581-589.
- T. IUZZI, «Una teoria del simbolismo nella polemica anti- iconoclastica di Giovanni Damasceno», *Annali della Facoltà Lettere Cagliari* 24(1981), 31-71.
- V. FAZZO, «Rifiuto delle icone e difesa cristologica nei discorsi di Giovanni Damasceno», *Vel. Christianorum* 20(1983), 25-45.
- A. KALLIS, «Johannes von Damaskus», *Gestalten der Kirchengeschichte* 2, Alte Kirche 2, Stuttgart 1984, 289-300.
- M. F. HINDEBICH, *Deification in John of Damascus*, Marquette Univ. 1985.

Συγγράμματα

- Πόλιαντ εκδόσεις, Cava, Βολονία 1546. Hopper, Βασιλεία 1548. Lequien, 1-2, Paris 1712, Βενετία 1748.
PG 94-96(=Lequien).
- J. M. HOSCK, «Stand und Aufgaben der Damaskenos-Forschung», *Orient. Chr. Per.* 17(1951), 5-60.
- B. STÜDER, *Die theologische Arbeitsweise des Joh. von Damaskus*, Eital 1956.
- Πατριστικά Τεχνα und Studien. Die Schriften des Johannes von Damaskos. Νέα έκδοσις, B. Kotter, Berlin. Βλ. δείμαρους.

Περί παλαιών μεταφράσεων

- J. DE GHELLECK, «Les citations de Jean Damascène chez Gaudulphe de Bologne et Pierre

- Lombard», *Bulletin de Littérature Ecclési.* 1910, 278-285.— «L'entrée de Jean de Damas dans le monde littéraire occidental», *Byz. Zeit.* 21(1912), 448-457.
- E. HACTEUX, «La diffusion de la Translatio Lincolniensis du De orthodoxa fide de St. Jean Damascène», *Le Musée Belge* 17(1913), 109-123.
- P. MINGES, «Zum Gebrauch der Schrift De fide Orthodoxa des Joh. Damascenus in der Scholastik», *Theol. Quart.* 96(1914), 225-247.
- J. DE GRIELINK, *Le mouvement théologique.* 1948², 374-415.
- E. M. BUYTAERT, «Damascenus Latinus», *Franciscan Studies* 13(1953), 37-70.— «Another copy of Cerbanus' version of John Damascenus», *Anton.* 40(1965), 303-310.
- C. VANSTËNKISTE, «Le versioni latine del De fide orthodoxa», *Aug.* 45(1958), 91-98.
- P. CLASSEN, «Der verkannte Johannes Damascenus», *Byz. Zeit.* 52(1959), 297-303.
- KITZITZ ROZEMOND, «Kurbky's translation of the works of Saint John of Damaskus», *Studia Pat.* 9(1966), 588-593.
- MEREDILL HOLLAND, «Robert Grosseteste's translations of John of Damascus», *Boul. Lsh. Record* 11(1983), 138-154.
- IRENA BACKUS, «John of Damascus, De fide orthodoxa: Translations by Burgundio, Grosseteste and Leèvre d'Étaples», *Journ. Warburg and Courtauld Institutes* 49(1986), 211-217.

Δογματικά κείμενα. Πίτη Γνώσεως

PG 94, 521-676. Καρλόλου φιλοσοφικά.

- B. KOTTER, *Die Überlieferung der Fidei Summa des hl. Joh. von Damaskos*, Eital 1959.
- G. RICHTER, *Die Dialektik des Johannes von Damaskos*, Eital 1964.
- B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos I*, Berlin 1969, 51-146. Φιλοσοφικά. Καρλόλου. Αιτιολ. 149-173, άποσπάσματα.
- O. A. COLLRIAN, *St. John Damascene. Dialectica, version of Robert Grosseteste*, New York, Louvain, Paderborn, 1953.
- A. VAN ROEY, «La lettre apologétique d'Élie à Léon», *Muséon* 57(1944), 1-52.
- M. RAΦΗΛΑ, *Ioane Damaskeli. Dialektika*, Tbilissi, 1976, γεωργιανή μετάφραση.
- E. ΝΗΠΗ, *Die Dialektik des Johannes von Damaskus in Kirchenslavischer Uebersetzung*, Wiesbaden 1969.
- PG 94, 677-780. Περί αίρέσεων.
- B. KOTTER, *Die Schriften des Joh. von Damaskos IV*, Berlin 1981, Περί αίρέσεων.
- A. ΛΗΛ, «Le chapitre CI du livre des hérésies de Jean Damascène: son inauthenticité», *Studia Islamica* 19(1963), 5-25.
- M. Q. KING, «St. Iohannis Damasceni De haeresibus cap. CI and Islam», *Studia Patru.* 8(1966), 76-81.
- PG 94, 789-1228. Έκθεσις άκριβής της Όρθοδόξου πίστewς.
- B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos II*, Berlin 1973», Έκθεσις άκριβής.
- J. DE GLEBERT, «Une source de Saint Jean Damascène De fide Orthodoxa», *Rech. Sc. Relig.* 3(1912), 356-368.
- Θ. ΖΗΤΗΣ, Κ. ΦΡΑΝΤΖΟΥΛΑΣ, *Ίωάννου Δαμασκηνού Έργα δογματικά Α. Έκδοσις άκριβής*, ΕΠΕ, Θεσσαλονίκη 1976, κείμενον μετά μεταφράσεως.
- N. ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ, *Ίωάννου Δαμασκηνού Έκδοσις Όρθοδόξου πίστewς*, Θεσσαλονίκη 1976, κείμενον μετά μεταφράσεως.
- M. BUYTAERT, *Saint John Damascene, De fide orthodoxa. Versions of Burgundio and Cerbanus*, New York, Louvain, Paderborn, 1955.
- L. SADRER, *Des hl. Johannes von Damaskus Έκθεσις άκριβής της όρθοδόξου πίστewς in der Uebersetzung des Exarchus Johannes I*, Wiesbaden 1967, II, Freiburg 1981.

Λοιπὰ δογματικά

PG 94, 1421–1432. Λίβελλος ὀρθοῦ φρονήματος.

PG 95, 100–112, Πιστογωγή δογμάτων στοιχειώδης.

B. KOTTE, *Die Schriften des Johannes von Damaskos I*, Berlin 1969, 20–26, Εισαγωγή δογμάτων στοιχειώδης.

PG 95, 417–438, Ἐκθεσις καὶ δήλωσις πίστεως, λατινιστὶ ἐξ ἑρμηνείας.

PG 95, 248–277, Περὶ τῶν ἐν πίστει κεκοιμημένων.

Δογματικά ψευδοπύγματα καὶ ἀμφιβαλλόμενα κείμενα

PG 95, 9–17, 284–304, 388–396, 405–412, Περὶ ἁγίας Τριάδος, Περὶ ἐξομολογήσεως (τοῦ Σιμωνίου Νέου Θεολόγου), Περὶ ὁρίμων, Περὶ ἀχρόντου σώματος.

M. GORDILLO, *Damascenica*, I Vita Marcelliana, II Libellus Orthodoxiae, *Ornam. Chr.* 8, 2, Roma (1926), 82–92, Λίβελλος Ὀρθοδοξίας.

PG 95, 225–228, 228–229, 229–236, 244–248, Ἀποσπάσματα Περὶ φύσεως, Περὶ θεολογίας, Περὶ μερῶν ψυχῆς, Περὶ φύσεως ἀνθρώπου.

PG 77, 1120–1175, Περὶ Τριάδος, ὑπὸ τὸ ὄνομα Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, κειμένου τοῦ Ἰωάννου Δαμοσκηνοῦ.

K. KRUMHOLTZ, «Studien zu den Legenden des hl. Theodosios», *Sitzungsber. Bayer. Akad.*, München 1893, 220–379, Περὶ γενέσεως ἀνθρώπου.

Ἀντιρρητικά

PG 95, 188–224, Κατὰ τῆς ἀρνήσεως τῶν Νεστοριανῶν.

F. DIEKAMP, «Eine ungedruckte Abhandlung des hl. Johannes von Damaskus gegen die Nestorianer», *Theol. Quart.* 83(1901), 555–595, Περὶ πίστεως Κατὰ Νεστοριανῶν.

PG 95, 112–125, Περὶ ἐσθλῆτος φύσεως κατὰ Ἀκροῦλων.

PG 94, 1436–1501, Κατὰ Ἰακωβιτῶν.

F. DIEKAMP, ὡς ὄνω, *Theol. Quart.* 83(1901), 595–599, Κατὰ Ἰακωβιτῶν προσθήκαι.

PG 95, 21–61, Περὶ τοῦ τρισηπίου ἔμνου.

PG 95, 128–185, Περὶ τῶν ἐν τῷ Χριστῷ δύο θελημάτων καὶ ἐνεργειῶν.

Περὶ εἰκόνων

PG 94, 1232–1420.

B. KOTTE, *Die Schriften des Joh. von Damaskos III*, Berlin 1975.

ΕΠΜ, Ἔργα Ἰωάννου Δαμοσκηνοῦ, 3, Θεσσαλονίκη 1990.

A.–M. ARNALDEZ, *Les trois discours de Saint Jean Damascène sur les images*, Paris 1962.

F. VANDER MELR, G. M. J. BARTMINK, *De derde verhandeling tegen hem die heilige ikonen smaden*, Utrecht 1968.

V. FAZZO, «Rifiuto delle icone e difesa cristologica nei discorsi di Giovanni Damasceno», *Festa Christ.* 20(1983), 25–45.– *Giovanni Damasceno, Difesa delle immagini sacre. Discorsi apologetici contro loro che calunniavano le sacre immagini*, Roma 1983. Μετάφρασις, εἰσαγωγή, σχόλια.

PG 95, 309–344, 345–388, 96, 1348–1361, Λόγος ἀποδεικτικὸς Περὶ εἰκόνων κατὰ Κωνσταντίνου Καβαλινου, ἐπιτολὴ πρὸς Θεόδωρον ἀρχιεπίσκοπον, Κατὰ εἰκονοκλαστῶν.

A. DI ACQUARELLI, «La patria e l'immagine nei discorsi di Giovanni Damasceno contro gli iconoclasti», *Neoslatone* 5(1986), 5–22.

Ἀπολογητικά

PG 94, 1505–1584, Διάλογος κατὰ Μανιχαίων.

- PG 96,1320-1346, *Διάλεξις Ἰωάννου ὀρθοδόξου πρὸς Μανιχαίων* (ἴσως τοῦ Κωνσταντίνου).
 PG 96,1336-1348, *Διάλεξις Χριστιανοῦ καὶ Σαρακηνοῦ*, PG 94,1585-1596, τὸ αὐτὸ λατινιστί.
 PG 94,1595-1597, *Διάλογος πρὸς Σαρακηνοὺς ἀπὸ φωνῆς Ἰωάννου*.

Ἠθικά. Ἐπὶ Παράλληλα

- PG 86v1, 2017-2100, 95,1040-1588, 96,9-442, 96,441-544.
 I. H. PITRA, *Analecta sacra spiritalia solenniter parata* II, 1884, 304-310 (ἀπόσπασμα).
 F. LOUIS, *Studien über die Johannes von Damaskus zugeschriebenen Parallelen*, Halle 1892.
 K. HOLL, *Die Sacra Parallela des Joh. Damascenus*, Leipzig 1896. - *Fragmente von koptisch-ägypten Kircheng Vätern aus den Sacra Parallela herausgegeben*, Leipzig 1899.
 A. EHRHARD, «Zu den Sacra Parallela des Joh. Damascenus und dem Florilegium des Maximus», *Byz. Zeit.* 10(1901), 394-415.
 S. HAIDACHER, «Chrysostomos-Fragmente im Maximus-Florilegium and in den Sacra Parallela», *Byz. Zeit.* 16(1907), 168-201.
 M. RICHARD, «Les Parallela de Saint Jean Damascène», *Actes du XI^e Congr. Intern. Byz.* (1961), 485-489. - «Florilège Damascénien», *Dict. spirit.* 5(1964), 476-486.
 F. PETIT, *Philon d'Alexandrie Quaestiones in Genesim et Exodum. Fragmenta graeca*, Paris 1978 (ἀποσπάσματα ἀπὸ Ἀλεξανδρινῶν).
 O. WAHL, *Die Prophetenzitate der Sacra Parallela in ihrem Verhältnis zur Septuaginta - Textüberlieferung*, München 1965. - *Der Sprach-Typ der Sacra Parallela*, Würzburg 1974.

Ἄλλα ἠθικά κείμενα

- PG 95,64-77, 80-84, 85-97, Περὶ τῶν ἁγίων νηστειῶν, Περὶ τῶν ὀκτῶ τῆς πονηρίας δογματικῶν, Περὶ ἁρετῶν καὶ κακιῶν.

Ὁμιλία

- Εἰς τὸ Γενέσιον τῆς Θεοτόκου α', PG 96, 661-680, β' PG 96, 680-697.
 Εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου, PG 96, 700-721, 721-753, 753-761.
 C. CHENAIER, *Grec.* 1937, 361-388 (ὁμιλία εἰς Μαρίαν).
 P. VOLLET, *Jean Damascène. Homélie sur la nativité et la dormition*, Sources Chréti. 80, Paris 1961.
 Αἰ. ΓΙΩΤΤΙΤΣ, *Ἄγιος Ἰωάννου Δαμασκηνῶ. Ἡ Ἠθικὴ, τέσσαρες θεολογικαὶ ὁμιλίαι*, Ἀθήνη 1970, κείμενον μετὰ μεταφράσεως καὶ εἰσαγωγῆς.
 M. SPINELLI, *Giustini Damasceno Omelia cristologica e mariane*, Roma 1980.
 Εἰς τὴν μεταμόρφωσιν, α' PG 96, 545-576, β', PG 96, 848-852.
 Εἰς τὴν σκῆν, PG 96, 376-588.
 Εἰς τὸ μέγα Σάββατον, PG 96, 601-644.
 Εἰς τὸν εὐαγγελισμὸν α' λατινιστί ἀπὸ ἀραβικῶν, PG 96, 643-648, β' PG 96, 648-661, γ' PG 96, 852.
 Εἰς τὴν Χριστοῦ Γέννησιν, Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, *Νέος Προμηθ.* 3(1921), 23-52.
 Εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν, Ν. ΣΑΜΑΡΔΑ, *Επιγραφή ἐσ ὀρθοδοξῶν ἐλλήνων ἐνεαῶν*, 1873, 98-134.
 Εἰς τὸν Σαββῶν, Εἰς τὰ Θεοφάνια, Εἰς τὴν Πεντηκοστήν, Εἰς τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα, Εἰς τὴν Ἀνάληψιν, PG 96,589-601, 825-832, 832-840, 840-844, 844-848.
 B. KOTTIG, *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, 5. Opera Homiletica et Hagiographica, Berlin 1988.

Ἑρμηνευτικά

PG 95.441–1033, ὁπόσημα εἰς τὸς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου.

Κ. ΔΥΘΟΥΝΙΩΤΗΣ, «Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ Λόγοι ἀνέκδοτοι εἰς τὴν Ἑξσημερον», *Ἔκκλ. Φόρος* 13(1914), 53–69 καὶ 119–149.

PG 96.1408–1413, ἀποστάματα ἑρμηνείας εἰς Ματθαῖον.

Ἀγριολογικά

Ἐγκόμιον εἰς Χρυσόστομον, PG 96.761–781. *Acta Sanctorum*, Sept. 4, 700–709.

Ἐγκόμιον εἰς ἄγ. Βαρβάρην, PG 96, 781–813.

F. KLOSTERMANN, E. ΣΕΒΑΣΤΕΙ, *Die Apologie der hl. Katharina*, Schriften der Königsberger Gelehrten Ges. 1, 2, Berlin 1924. Μαρτύριον ἄγ. Αἰκατερίνης.

Ἐπόσημα εἰς ἄγ. Ἀρτέμιον, PG 96, 1252–1320. *Acta Sanctorum*, Ὀκτ. 8, 856–884.

Βίος ἡέρου Καπιτωλίου, εἰς γεωργιανὴν, Κ. Κεκελίδου, *Christiansky Gosudok* 4(1917), 1–69. *Επισημὴ περὶ Κ' ἁγίου ἱερατοῦ ιστορίας* 7(1961), 194–223.

Βίος Ἰωάννου Καλιφίτου, PG 114, 568–582.

Μαρτύριον Ἐξήκοντα Ἱεροσολιμιτῶν, Α. ΠΑΠΑΜΗΘΥΟΥΔΟΥ ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Palestinskiy Sbornik* 12, 1 Petersburg (1892), 1–7.

Θάψμα Μιχαὴλ ἐν Χόνας, F. ΔΙΕΚΑΜΠ, *Röm. Quartal.* 17(1903), 371–382. Κ. ΔΥΘΟΥΝΙΩΤΗΣ, *Ἐκκλ. Φόρος* 13(1914), 15366.

Βαρλοάμ καὶ Ἰωάσαφ

J. P. BOISSONADE, *Anecdota Graeca* 4, Paris 1832.

PG 96.859–1240 (Boissonade).

ΣΩΦΡΟΝΟΣ ΚΕΚΑΓΙΟΓΙΑΟΥ, Ἀθήναι 1884.

G. R. WOODWARD, H. MATTENGLY, Λονδίον 1914. G. R. WOODWARD, H. MATTENGLY, D. M. LANG, London 1967, κείμενον καὶ μετάφρασις.

D. M. LANG, *The Balaniansi*, London 1966.

ΑΥΓ. ΚΑΝΤΙΣΙΔΗΣ, *Ὁ πόλεμος μαργαρίτης*, Ἀθήναι 1958, νεοελληνικὴ μετάφρασις.

Ι. Β. ΑΗ ΛΑΙΜΕ, *Balaniansis K' ag' uhi vedak' siebi*, Tbilisi 1957, βραχεία καὶ ἐκτενὴς γεωργιανὴ παραλλαγή.

D. GIMARET, *Kitab Bilashar wa Budaif*, Beyrouth 1972, ἀρβυκικὴ παραλλαγή.

H. PERL, *Der Religionsdisput der Barlaam-Legende, ein Motiv abendländischer Dichtung*, *Selamanka* 1959, 132–149, λατινικὴ μετάφρασις. – «La plus ancienne traduction du roman grec de Barlaam et Joasaphat et son auteur», *Studi mediolatini e volgari di Pisa*, 6–7, Bologna 1959, 169–189, ὁμοίως.

METROP. TER MOUSSEAN, *Historia spiritalis vitae Ioasaph regis Indorum filii, Vagharsaphat* 1898, 1–123, ἄρμενικὴ παραλλαγή.

E. A. WALLIS BRIDGE, *Barlaam and Yewusef, being the Ethiopic version of Christianised reversion of the Buddhist legend of the Buddha and the Bodhisattva*, Cambridge 1923, αἰθιοπικὴ παραλλαγή.

ΜΑΚΑΡΙΟΝ ΝΟΕΜΒΡΟΣ, στ. 2704–2891, παλαιoslαβικὴ παραλλαγή.

H. ZOTENBERG, «Notice sur le texte et les versions orientales du livre de Barlaam et Joasaphat», *Notices et extrait des Ms. de la Bibliothèque Nationale* 28.1(1887), 1–166.

F. C. CONYBEARE, «The Barlaam and the Joasaphat Legend in the ancient Georgian and Armenian literatures», *Transactions of the Folk-Lore Society* 7(1896), 101–142.

F. KEHN, «Barlaam and Joasaph, eine bibliographisch-literargeschichtliche Studie», *Abhandl. Bayr. Akad. Wiss.* 20(1897), 1–88.

J. VANDEN GHEYN, «Barlaam», *Diet. Theol. Cath.* 2(1905), 410–416.

- P. PEETERS, «La première traduction latine de Barlaam et Joasaph et son original grec», *An. Boll.* 49(1931), 276-302.
- G. BARDY, «Barlaam», *Dict. Hist. Géogr. Eccl.* 6(1932), 813-815.
- J. SONET, *La roman de Barlaam et Joasaph*, Louvain, Namur, 1949, λατινική και γαλλική χειρόγραφος παράδοσις.
- H. BACHY, «Barlaam», *Reallex. Antike u. Christ.* 1(1950), 1193-1200.
- F. DÜGLER, *Der griechischen Barlaam-Roman, Ein Werk des Johannes von Damaskos*, Eital 1953.
- D. M. LANG, «St. Euthymius the Georgian and the Barlaam and Joasaph Romances», *Bulletin of the School of Orient. Studies* 17(1955), 306-325.
- Ι. ΝΟΥΒΙΔΖΕ, *Περί τῆς σπουδαιότητος τῆς ἐλληνικῆς μυθιστορίας Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ* (ρωσιστῆ), Τιφλίς 1956, 1977².
- G. GARITTE, *Atti di convegno Volta*, Roma 1957, 431-437. Ἀπάντησις F. Düglers, αἰτιόθι 442-444.
- P. DEVOIS, «Les origines du Barlaam et Joasaph grec. A propos de la thèse nouvelle de M. Nueubidze», *An. Boll.* 75(1957), 83-104.
- M. TARCHNISVILI, «Les deux recensions du Barlaam géorgien», *Muséon* 71(1958), 65-86.
- D. GINESTET, *Le roman de Barlaam et Joasaph*, État present de la question, Paris 1960.
- E. ΣΙΝΤΙΒΙΔΖΕ, «Ewklime Antoneli, der Verfasser der griechischen Version von Barlaam und Joasaph», *Wiss. Zeit. Univ. Jena. Gesellsch. u. Sprachw. Reihe* 26(1977), 29-41.
- D. H. MAZILU, *Varlaam si Ioasaf. Istoria unei carti*, Bucarest 1981.
- P. CHESA, «Ambiente e traduzioni nella prima redazione latina della leggenda di Barlaam e Joasaph», *Studi medievali III s.* 24(1983), 521-544.
- R. GRÉGOIRE, «La légende de Barlaam et Joasaf: une apologie du monachisme au VIII^es.», *Monachisme d'Or. et d'Occid.*, Séminaire 1984, 19-51.
- Barlaam and Joasaph, A Middle English Life of Buddha*. Edited by J. C. HARRIS, Oxford Univ. Press 1986.

Ποικίλα

- Ποσγάλιος Κανόν, PG 95,239-240. F. ROHL, *Chronologie des Mittelalters und der Neuzeit*, Berlin 1897, 168-169.
- Διάφορα ἀποσπάσματα, PG 94,1600-1604. Περὶ δρακόντιον, ἐπιφ. στρεγγῶν, 95, 225-245. Εὐχὴν τρεῖς, PG 96, 816-817.